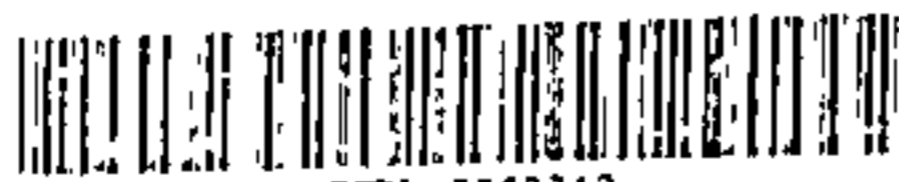
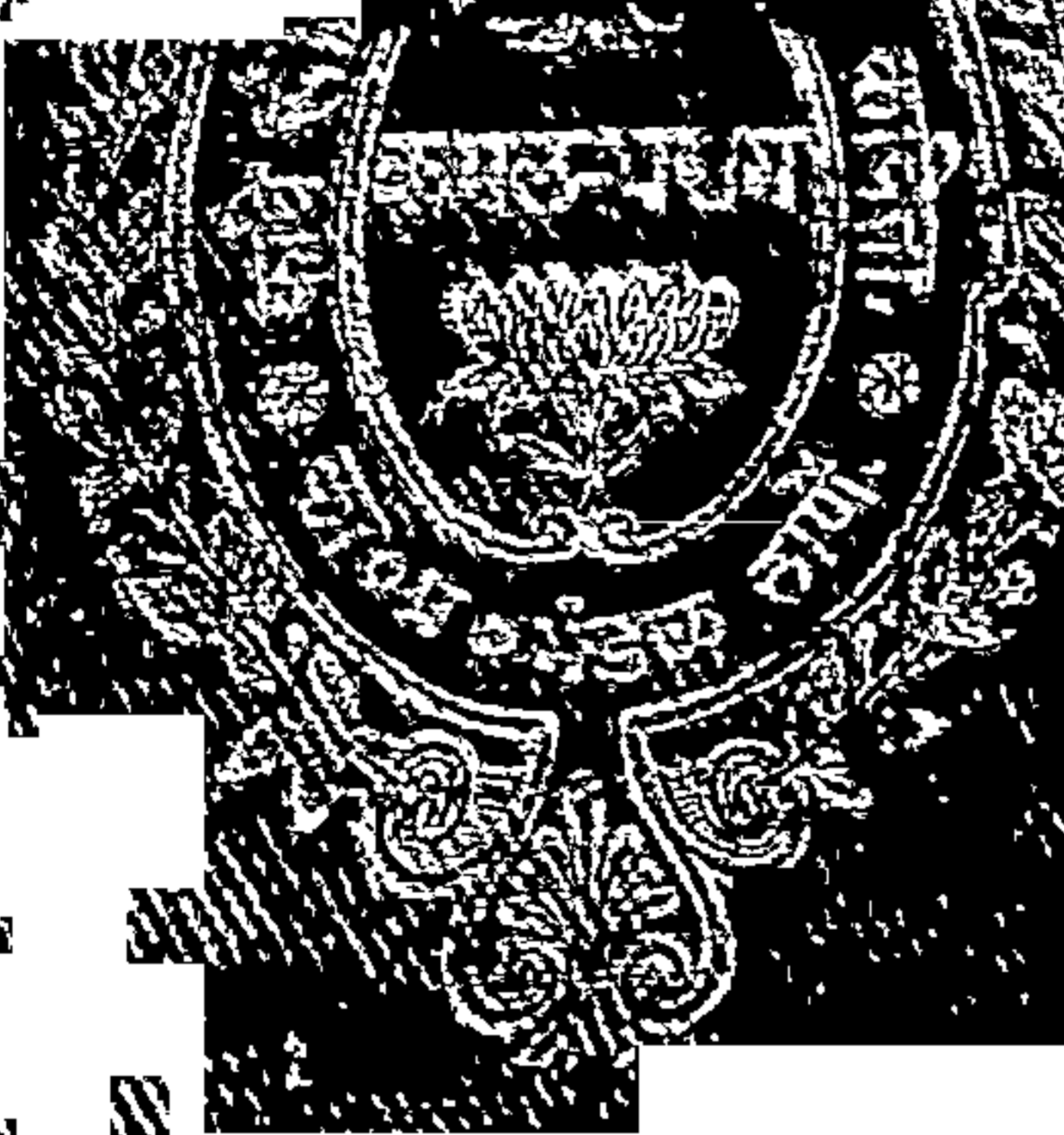

म. ग्रं. सं. टां

विषय काव्य

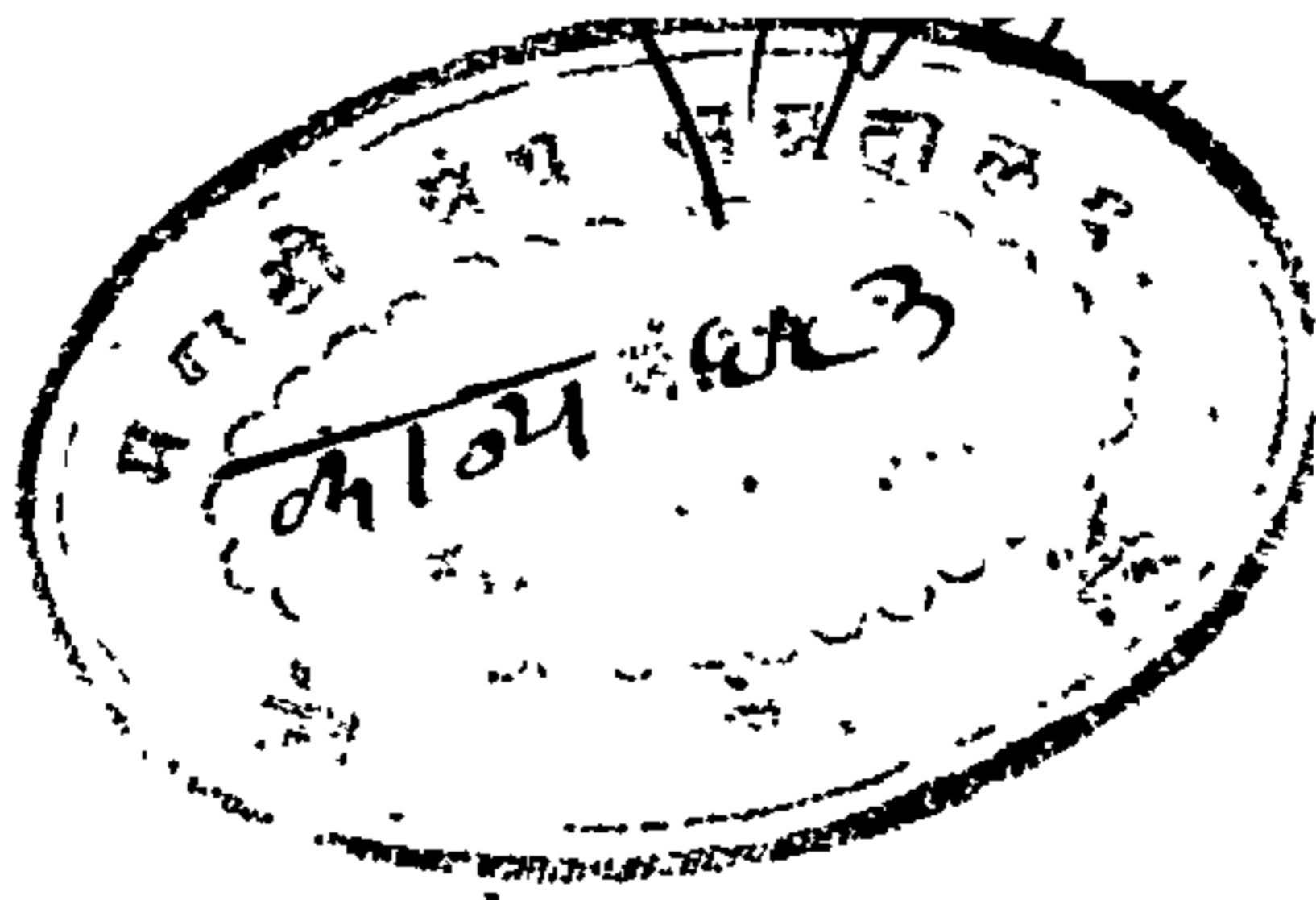
सं. नं. ११२

१२२३

-REFBK-0002342

REFBK-0002342

याच ग्रंथकर्त्यांचे:—

“अमृत तुषार”—या विषयीं विख्यात वेदांती बाबा गर्दे हणतात:—“ हे तुषार हणजे खरोखरच अमृताचा वर्षाव होय. हे तुषार हणजे प्रतिभासंपन्न विचारी पुरुषाचे पारमार्थिक स्वतंत्र विचार होत.”

प्रो० ओक, महाराजा कॉलेज, जयपूर हे याचे इंग्रजीत भाषांतर करित आहेत. किं. पो. ख. सह १। रु.

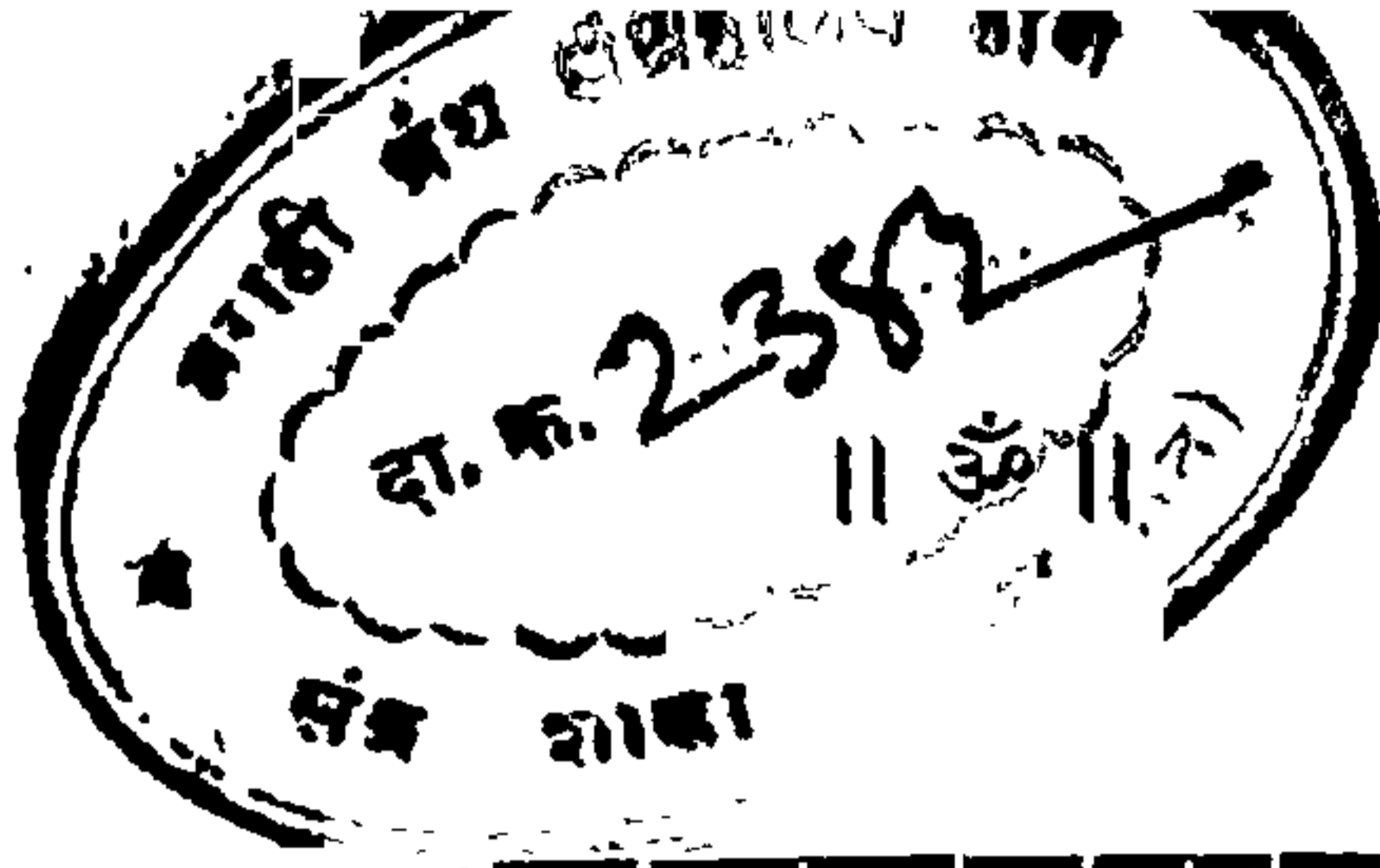
कै. बालकवीची समग्र कविता—संपादक—ए. या. निफाडकर, किं० १। रु.

निफाडकरांची कवितेचीं पुस्तके:—

- १ तारागड (द्वितीयावृत्ति छापत आहे)
- २ मधुमालती किं० ८९
- ३ काव्यानंदमंजूषा ” ८३
- ४ सोनपत—पानपत ” ८४

तिवारींची कवितेचीं पुस्तके:—

- १ काव्यकुसुमांजलि किं० ८१०
- २ काव्यरत्नमाला ” २॥ रु.
- ३ मनोहरलीला ” ८६
- ४ प्रसन्नराधा ” ८६
- ५ मराठ्यांची संग्रामगीते ” ८८
- ६ काव्यतुषार ” ८८

कमलपराग.

REFBK-0002342

REFBK-0002342

केशव महादेव सोनाळकर.

जळगांव-पूर्वखानदेश.

आवृत्ति १ ली.

विजया दशमी शके १८४५

किंमत १॥ रुपया.

प्रकाशक—

रा. दि. सी. वैद्य यांनीं सदरहू पुस्तक
काव्यप्रसारक मंडळाकरतां ठाणे येथें
काव्यप्रसारक मंडळाचे कचेरींत प्रसिद्ध केले.

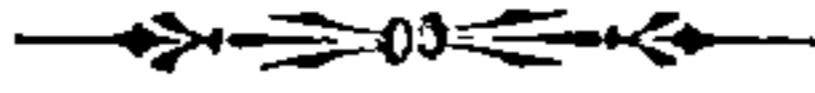
मुद्रक—

रा. सखाराम गोविंद विरंकूड. B. A.

रवींद्र प्रिंटिंग वर्क्स आंबेवाडी,

गिरगांव—मुंबई

प्रस्तावना.

आमचे स्नेही रा० आप्पासाहेब सोनाळकर हे तत्ववेत्ते—कवि म्हणून महाराष्ट्रांतील आधुनिक कविमंडळाच्या व वाचकांच्या पारिचयाचे आहेतच. खान्देशांतील न्यायालयांत कायदेपंडित म्हणून नांवाजलेले रा. सोनाळकर आपल्या विद्वत्तेबद्दल व सौजन्याबद्दल जिल्ह्यांतील लोकांच्या निकट परिचयाचे असूनही तत्वचिंतनांत व काव्यदोहनांत गहून जाणाऱ्या त्यांच्या स्वाभाविक वृत्तीचा परिचय त्यांच्या “अमृततुषारा” च्या सिंचनानें व मनोरंजनादि प्रसिद्ध मासिकांतून वेळोवेळीं प्रसिद्ध झालेल्या त्यांच्या काव्य कुसुम-गुच्छाच्या आमोदानें महाराष्ट्रांतील वाचकवर्गास अनेकप्रसंगीं झालेला आहे. भगवान् रामकृष्ण परमहंसांच्या खड्या तात्विक बोलांचा प्रतिध्वनि इंग्रजींतून अगर मराठींतून ज्यांच्या कानीं पडलेला आहे त्यांना “अमृततुषार” वाचीत असतां परमहंसांच्या त्या बोलांचें स्मरण झाल्यावांचून राहणार नाही.

तत्वविचारांत रंगून जाणाऱ्या विद्वानास कवित्वाची स्फूर्ति होऊन तो कविता करूं लागला तर त्याच्या काव्यसृष्टींत तत्वचर्चा विचरत असलेली आढळून आल्यावांचून राहणार नाही. आत्मचिंतनांत गहून गेलेल्या अधिकारी पुरुषाचे प्रासादिक काव्यमय खडे बोल उत्तान स्वरूपांत पहावयाचे असल्यास कबीराच्या वाणीकडे लक्ष दिल्याशिवाय गत्यंतर नाही. अंतःकरणास मुळासकट हालविण्याचें सामर्थ्य या वाणींत आहे. आत्मचिंतनाची तद्रूपता,

निरतिशय ईश्वरी प्रेम, व प्रतिभेची पराकाष्ठा यांच्या अभेदाचें रा.
सोनाळकर यांनीं केलेलें वर्णन कोणास पटणार नाहीं ? ते म्हणतात
गेलें हृद्भृत्ति हरुनी । होतें तें काय असें तें ॥ घृ. ॥
स्मरण मात्र ज्याचे नयनी । अश्रूंच्या आणी धारा ॥
परि क्षणांत त्याही विरुनी । सच्चिदानंद ये बहरा ॥

चाल-क्षण उगाच बसुनि रहावें ।

निस्तब्ध विश्व वाटावें ।

क्षण नादब्रह्मि रमावें ।

परिसावें एक रवातें ॥ १ ॥

दिव्यर्त्वीं त्या लय लागो । वांछा ही संतत हृदयीं ॥
क्षण चपले परि चमकोनी । हृदयीं तें विरुनी जाई ॥

चाल-मग एकच वेड भरावें ।

कीं पुन्हां तथा परिसावें ।

परिसोनि तथा छेडावें ।

हृदयाच्या तारेवरतीं ॥ २ ॥

परि बिजली आकाशीची । ती कशी कुणी पकडावी ?
जाज्वल्य दीप्ति स्वर्गीची । जड देहीं कैशि रहावी ?

चाल-जणुं जडत्व जड देहाचें ।

हरणें हें ध्येय जियेचें ।

जाणीव मनीं ही नाचे ।

परि तेच मला कां रुचतें ॥ ३ ॥

कवीची प्रतिभा उज्वळ झाली म्हणजे कवि स्वतःस तेवढ्या-
पुरता विसरतो व मग उद्दीप्त प्रतिभाच त्याच्याकडून काव्य

वदविते. जसे भगवद्भक्त तुकारामबुवा पांडुरंगीं विरून “ उपकारा पुरते” उरले, किंवा आदि कवि श्रीवाल्मिक महामुनी करुणरसांत युद्धन निषादाला शाप देण्यास वाहवले व तो शापच तन्त्रीलयसम-
न्वित होऊन श्लोकरूपानें बाहेर पडला, त्याप्रमाणेंच प्रतिभेच्या उन्मादानें देहभान विसरलेला कवि आपल्या ‘मी’—पणास सुकतो. रा. सोनाळकर विचारतात.—“मी हा लेख लिहिला, मी ही कविता केली, मी हा ग्रंथ लिहिला, यांतील ‘मी’ हें तूं कोणाला समज-
तोस ? तूं कवि, लेखक अगर ग्रंथकार कोणीही ऐस; पण तुला एक गोष्ट कबूल करावी लागेल कीं या सर्वांना प्रतिभा कवितेचा, लेखाचा अगर ग्रंथाचा आत्मा आहे ही जाणीव असते. प्रतिभे-
वांचून लिहिलेली कविता, लेख, ग्रंथ हीं निर्जीव आहेत हें तूं कबूल करितोस. इतकेंच नव्हे तर हें तत्व जगमान्य आहे ..... प्रतिभा तुझ्या स्वाधीनची गोष्ट नाही. ती परमेश्वराची देणगी आहे; ही गोष्टही तुला कबूल आहे. तर आतां मला सांग कीं तूं ज्या वेळीं ही प्रतिभापूर्ण कविता, लेख अगर ग्रंथ मी लिहिला असं म्हणतोस त्यावेळीं तुझ्या त्या ‘मी’ चा अर्थ काय असतो ?”

(अमृत तुषार)

हाच अर्थ रा. सोनाळकरांच्या पद्यांत सांगावयाचा म्हणजे—

“ कविता केली बळें नटविली शब्दार्थालंकारांनीं

प्रतिभाभावीं नीरस ठरली त्यजिली म्हणुनी रसिकांनीं ”

साहित्य शास्त्रांत शृंगार—वीर—करुणादि रसांत “ शांत ” हा नववा रस मानण्यांत आलेला आहे. तथापि “शांत” हा स्वतंत्र रस मानण्यांत बरीच भवति—न—भवति झालेली असली पाहिजे; ईश्व-

रास निःसीम भक्तीनें व निर्हेतुक प्रेमानें आळवितांना भगवद्भक्तांच्या नेत्रांतून जेव्हां अश्रुधारा चालतात तेव्हां त्या भावनेस काय नांव देतां येईल ? हा शांत रस मानिला तर शांतीवरोवरच अंतःकरणाच्या द्रवण्याची कल्पना या नामध्येयांत समाविष्ट होत नाही व अंतःकरणाचें हें द्रवणें कारुण्यमूलक नसतें तेव्हां या अश्रुधारेस प्रेमाश्रुधारा असें म्हटलें तरी या भावनेस कोणत्या सदरांत घालावयाचें हा प्रश्न राहतोच. त्यास आपण शब्दयोजनेच्या सोईसाठीं वाटल्यास प्रेमरस म्हणूं आद्य म्हणजे शृंगार रसांत प्रेमाची उत्तान छटा आपणांस पहावयास सांपडते. परंतु तेवढ्यामुळे या निस्सीम व निर्विषयक दिव्य प्रेमाचा अंतर्भाव शृंगारांत करणें कठीण जाईल. शिवाय शृंगाररस हा स्त्रीपुरुषसापेक्ष असल्यानें ईश्वरी-प्रेमाचा अथवा परानुरक्तीचा अंतर्भाव शृंगारांत करण्यास हीही अडचण आहेच. अस्तु. या साहित्यचर्चेच्या खोल पाण्यांत अधिक शिरण्याचें कारण नाही.

रा. सोनाळकर यांची खुद्द ईश्वराबद्दलची कल्पनाच अशी आहे कीं, ईश्वर म्हणजे मूर्तिमान् विश्व-प्रेम ! ईश्वरार्थनेत ते म्हणतात.

सुधा कलश प्रभु प्रेमरसाचा । प्रेमरसाचा । भूवरि साचा
॥ सुधा० ॥ धृ० ॥

लाभे मजसी न्यून नसे तरि । व्यर्थ असे हव्यास सुखाचा ।
भूवरि साचा ॥

या रसरंगीं रंगे कोणी । तो भाग्याचा ॥ भूवरि साचा ॥
॥ सुधा कलश० ॥

तत्त्वचिंतनाची हौस, आत्मविचाराचा ओलावा, ईश्वरानुरक्तीचा तरंग इतकी सामुग्री जवळ असून जर प्रतिभाही अनुकूल झाली तर अशा “ कवीची महत्वाकांक्षा ” काय असावी ? असें विचारल्यास—रा० सोनाळकर तात्काळ सांगणार कीं—

“ प्रेमाच्या शिखरीं चढोन बसणें हें भाग्य थोड्या जनां ।
 लाभे तें मज, लाभतां नच कसा आनंद होई मना ॥ ”
 प्रेमाच्या लहरी मनीं उसळुनी जें होय आंदोलन ।
 आत्म्याचें; पुढतीं निरर्थक तथा क्षीराब्धिचें मंथन ॥ १ ॥
 यत्नें मंथुनि अब्धि सोज्वल अशीं रत्नें प्रयत्नें जरी ।
 देवें शोधुनि काढितां नच तथा लाभे जणो भूवरी ॥
 आत्म्याचें अमरत्व मानवगणा दावावया राहिलें ।
 तें सत्प्रेमसुरम्य रत्नमुकुटीं मी पाहिजे रोविलें ॥ २ ॥
 केले दीप्तिबळे प्रकाशित जिनें हें विश्व ती दिव्यता !
 तें सत्प्रेम समस्त मानवगणें दावोनियां तत्वतां ॥
 स्वर्गाची महती उगाच जगतीं गाती तथा सांगणें ।
 सत्प्रेमाहुन भिन्न ईश्वर नसे तत्वासि या जाणणें ॥ ३ ॥
 प्रतिभास्फूर्तीनें दिव्यप्रेमास आळविणारीं गीतें हृदयंगम कां
 होणार नाहींत ? प्रेमरहस्यांत गोंवलेले “ प्रीति भक्ति दिव्यत्वे
 झाली ” हें तत्व; प्रेम गीतांतील “ प्रेम ब्रह्म हें एक असे ” ही
 उक्ति; प्रेमाचें अद्वैत यांतील “ ममत्व जातां विलयाला । दिव्य-
 पणा ये प्रेमाला ! ” हा सिद्धांत ही सर्व चर्चा एकाच प्रमेयाचें
 स्पष्टीकरण करीत आहे. अशाच प्रकारची प्रेम-मीलन, प्रेम-
 संदेश सत्प्रेमसाक्षात्कार इत्यादि कवनें आल्हाददायक आहेत.

आधुनिक मराठी कविमंडळाचे अध्वर्यु केशवसुत यांच्या नेतृत्वावर भरवंसा ठेवून रा. सोनाळकर नूतन कवीस उद्देशून लिहितात:—

स्फूर्तिचंद्रमा उदय पावला ।

शब्दार्णव खवळोनी गेला ।

अर्थाच्या लाटांनी भरला ।

वाग्देवी ! काव्याची नौका सुखें चालुं दे त्यांत

केशवसुत-कवि धवल यशाचे

शीड करोनी या नौकेचें

विहरत असतां भीति पाहिजे, या नौकेस कशास ?

केशवसुतादि आधुनिक कविमंडळांतील मंडळीच्या कविता महाराष्ट्रांतील काव्यप्रेमी वाचकवर्गास कमी अधिक कां आवडतात याबद्दल थोडा अधिक विचार येथें केल्यास अप्रस्तुत होणार नाही.

पेशवाई बुद्धन इंग्रजी अंमल महाराष्ट्रावर सुरू झाल्यानंतर इंग्रजी शिक्षणाची विद्यापीठें अस्तित्वांत आलीं व होतकरू बुद्धिवा-नांची तरुण पिढी इंग्रजी शिकूं लागली. विश्वविद्यालयांच्या अभ्यास क्रमांत इंग्रजी वाङ्मयाचा समावेश प्रामुख्याने करण्यांत आला व इंग्रजी काव्यग्रंथांचा अभ्यास ज्ञपाठ्यानें सुरू झाला. इंग्रजी कवितेचें अध्ययन-अध्यापन व टीकात्मक परिशीलन याप्रमाणें महाराष्ट्रांत सुरू झाल्यानंतर इंग्रजी काव्यपद्धतीच्या धर्तीवर कविता करण्याकडे इंग्रजी शिकलेल्यांचा कल व्हावा हें साहजिक आहे. इंग्लंडांतील विद्यालयांतून तरुण विद्यार्थ्यांनीं कविता करण्याचा जो

परिपाठ रूढ झालेला होता त्याचें कांहींसें अनुकरण इकडे मराठींत कविता करण्याचे कामीं होऊं लागलें. नवीन शिक्षणप्रणालींत इंग्रजी काव्यग्रंथांवरुं संस्कृत काव्यनाटकांचें व मराठी कवितेचें हीं अध्ययन होऊं लागलें.

मराठी कवितेचा इतिहास पाहूं गेल्यास आपणास असें आढळून येतें कीं श्रीज्ञानेश्वरापासून एकनाथ, मुक्तेश्वर, तुकाराम, वामनपंडित, समर्थ, मोरोपंत, रघुनाथपंडित वगैरे प्रसिद्ध कवींची कविता दुहेरी वळणाची आहे. एकीकडे प्राचीन वैदिक ऋषींप्रमाणें ईश्वरी साक्षात्कार झालेल्या अधिकारी सत्पुरुषांची प्रासादिक वाणी अखिल महाराष्ट्रावर आपला प्रभाव गाजवूं लागली; तर दुसरीकडे रामायण महाभारतादि आदिकाव्यांच्या व संस्कृतांतील काव्यनाटकांच्या परिशीलनानें स्फूर्ति पावून भारदस्त कविता उदयास येऊं लागली. मुक्तेश्वर, वामनपंडित, मोरोपंत वगैरे लौकिक कवि व्युत्पन्न व प्रतिभासंपन्न असले तरी त्यांच्या कवितेवरही ज्ञानेश्वरादि पारमार्थिक कवींच्या रसाल व भावप्रधान काव्याची छाप पडल्याखेरीज राहिली नाही. प्रत्यक्ष ब्रह्मदेवानें वाल्मिक ऋषींस

“ कुरु रामकथां रम्यां श्लोकवद्धां मनोरमां ”

असा आदेश दिला. मयूरकवीनेंही हाच आदेश समोर ठेवून आर्यावद्ध रामकथा कैकवेळां गायिली. आणि याच कारणामुळें मराठी लौकिक कवींवर कालिदास भवभूतिप्रभृति कवींच्या काव्यापेक्षां रामायण महाभारताचा पगडा अधिक बसला. इंग्रजी अमलाच्या अव्वल अमदानींत म्हणजे एका अर्थी या संधिकालांत नवनीतकार कै. परशुराम तात्या गोडबोले यांच्यासारखे जे थोडे

मार्मिक व रसिक कविताभक्त झाले अशांच्या कवितांतून जुने वळण बरेच प्रत्ययास येते. तथापि इंग्रजी शिकलेल्या आधुनिक कवींचा ओढा आंग्ल काव्यपद्धतीकडे अधिकाधिक दिसू लागला. विशेषतः आधुनिक मराठी कवींची प्रवृत्ति विविध विषयांवर आटपशीर कवनें करण्याकडे अधिक दिसून आली.

इंग्रजी राज्य व उच्च इंग्रजी शिक्षण देशांत दृढमूल होऊन प्रसार पावू लागले; तथापि संमृद्धि, सुख, शांति, पुष्टि व तुष्टि हीं प्रत्ययास येईनात. व लोकांच्या मनास विसावा वाटेना. अशा देश-स्थितींत व लोकांच्या मनःस्थितींत कोणी गाऊं लागला तर तिकडे कोणाचें लक्ष जाणार ? असल्या उदासीन स्थितींत काव्याची प्रशंसा कोण करणार ?

प्रश्नः—

माता ही सुजला स्वभूमि सुफला तीच्यापरी लेकरा
खायाला पुरते पहा नच मिळे कीं हाल आहे पुरा
झाकायास तनूस वस्त्रहि नसे आतां पुरेसें मिळे
या वेळेस कसें कवे ! तुज सुचे गाणें न मातें कळे !

उत्तरः—

आलेल्या दुःस्वस्थितींतुनि तुम्ही उत्तीर्ण व्हाया जरी
उद्योगीं रत व्हावया धरितसां औत्सुक्य चितीं तरी
गाण्यानें कविच्या प्रभाव तुमचा वर्धिष्णुता घेइल
स्फूर्तीच्या तुमच्या पिढ्यांस पुढल्या साक्षी कवी होइल

.....

आशा प्रेम तसेंच वीर्य कवनीं तो आपल्या गाइल
 गेलें वैभव गाउनी स्फुरण तो युष्मन्मना देइल
 द्या उत्तेजन हो कवीस, न करण गाणें त्याचें मुकें
 गाण्यानें श्रम वाटतात हलके हेंही नसे थोडकें

(केशवसुत—कवितेचें प्रयोजन)

तथापि कवि आपल्या नादांत गुंगच असणार. या संधिकालाला
 अनुलक्षून प्रो. पटवर्धन यांचे उद्गार ध्यानांत धरण्यासारखे आहेत
 ते म्हणतातः—

“ महाराष्ट्राला गेल्या वीस वर्षांतल्या लौकिक संसाराचें व
 हालचालीचें निरीक्षण करणाऱ्यांच्या एक गोष्ट लक्षांत येईल ती
 ही कीं, महाराष्ट्रांतल्या चळवळींना, हालचालींना, विचाराविका-
 रांना, चैतन्यव्यापारांना एक केंद्र नाही.....महाराष्ट्राच्या लौकिक
 आयुष्याची घडी विसकटलेली आहे ”

काव्यरचनेस व काव्यास्वादनास जी एक प्रकारची स्थिरता,
 स्वास्थ्य अथवा शांति समाजांत असावी लागते ती तशी नसल्यास
 रसिकता मंदावते व त्यांतच कवितेच्या अभिरुचींत जुन्या नव्या
 वळणाचें संघर्षण उत्पन्न झालें तर नूतन कवितेच्या आवडीनिवडी-
 बदल तीव्र मतभेद उत्पन्न होतो. गायन हें मनुष्यास स्वाभाविकच
 प्रिय आहे; परंतु अनभिज्ञतेमुळे इंग्रजी रसिकांस हिंदीगायन
 मोहक वाटत नाही. व हिंदी रसिकांस इंग्रजी गाणें तल्लीन करूं
 शकत नाहीं. चिर परिचयानें नवें वळण आपल्या आंगवळणीं पडतें
 व नव्या पद्धतीची कविता आवडूं लागते.

शुक, सारिका, कोर्काळ व चंडोल यांचे बोल कानांस गोड लागतात. स्वरमाधुर्य व नादगांभीर्य हीं कानावाटे अंतःकरणास उद्दीपित करितात. सृष्टीतील नैसर्गिक रम्य देखावे डोळ्यावाटे व स्वरमाधुर्य कानावाटे चित्तवृत्ति उल्हासित करित 'असल्यामुळे त्यांस अलंकारिक भाषेत सृष्टीचें काव्य असं म्हणतां येतें.

वयस्या गते ही मृदुघनरवे सृष्टि मधुर
कसा गाऊं तीच्या पुढति वद मी पामर नर
तशी ती गातांना श्रुति-सुभग तीं पक्षिकवनें
कशासाठीं गावीं निरस कवनें मी स्ववदनें
(केशवसुत—सृष्टि आणि कवि)

उत्कृष्ट गायन हें या अर्थी हृदयंगम काव्यच होय. सा- री- ग-म-प-ध-नीच्या मोहक आलापांनीं निष्णात व स्वरसंपन्न गवयास ऐकणाऱ्यांच्या मनोवृत्ति जितक्या लुब्ध करितां येतात तितक्या त्या सार्थ ध्रुपदानेही करितां येतात. मनुष्याचें अंतःकरण उच्च भावनांचें, उच्च विचारांचें व उच्च कल्पनांचें वसतिस्थान असल्यामुळे कवीची गति अंतःकरणापर्यंत अव्याहत असते. कोणत्याही काव्याचा आस्वाद ध्यावयाचा म्हणजे त्या काव्याची भाषा तर अवगत पाहिजेच; परंतु कवीच्या राष्ट्राची परंपरा व संस्कृति यांचाही परिचय काव्याची गोडी पूर्णपणे समजण्यास आवश्यक आहे; त्याचप्रमाणे नव्या जुन्यांतील अंतर जसजसे कमी होत जाईल तसतशी नवी कविता लोकांस अधिकाधिक आवडू लागेल.

रा० सोनाळकरांची प्रेमविषयक कविता वाचतांना ऑग्लकवि-शेलेची पदोपदीं आठवण होते. शेले व सोनाळकर यांच्या उद्गा-

रांत बरेंच साम्य आहे. चंडोल पक्ष्याच्या भराच्या पाहून शैलेचा आत्मा शरीर सोडून त्याच्याप्रमाणेच उडून जाऊं पहातो. शैलेला सामाजिक बंधनें, धर्मगुरूचे नियम व निर्बंध व समाज व्यवस्थेकरितां राजानें केलेले कायदेकानू हीं सर्व आत्म्याच्या स्वातंत्र्यावर व स्वैरपणें संचार करूं पाहणाऱ्या त्याच्या जन्मसिद्ध हक्कावर जुलमी बंधनें लादल्यासारखां वाटतात. त्याला कोणचेच बंधन आवडत नाही. चंडोल पक्ष्याप्रमाणें अंतरिक्षांत उडणें त्याला आवडतें. विवाह ही संस्था त्यास पसंत नाही. पश्चिमेकडून वाहणाऱ्या वायुलहरीप्रमाणें त्याची वृत्ति स्वैर आहे. प्रेम हें जीवितसर्वस्व आहे असें त्यास वाटतें. स्वतंत्रता फक्त खरी; बंधनें खोटीं व दुःखमूलक. म्हणून चंडोल व वायु यांचें जीवन आनंदाचें व हेवा करणास योग्य आणि मनुष्याचें बंधनमय-जीवन दुःखपूर्ण व करुणाजनक असा शैलेचा अभिप्राय आहे. भराच्या मारणारा चंडोल म्हणजेच खरा कवि.

“ Like a poet hidden
In the light of thought.”

असें तो दोघांचें वर्णन करितो. अंतःकरणांत पेटत असलेला दुःखान्नि व कल्पनेपुढें दिसणारीं अप्राप्य सुखें यांची सांगड त्याच्या हृदयांत दृष्टीस पडते.

“Most wretched souls,
Are cradled into poetry by wrong
“They learn in suffering what they
teach in song”

जगांत दुःखच फार म्हणून खऱ्या सुखाकरितां कल्पना सृष्टीकडे तो धाव मारतो. विचारसृष्टि त्याला दृश्य सृष्टीपेक्षां अधिक खरी वाटते. सामाजिक रूढी या निर्जीव, वाळक्या, अर्थहीन पाचोळ्याप्रमाणें असून वायूप्रमाणें जर आत्म्यास स्वैर संचार करितां आळा तर या जड जुलमी रूढींचें आपल्यापुढें कांहीं चालणार नाहीं. व जादुगारासमोरून जशीं भुतें पळतात किंवा वाऱ्याच्या सोसाऱ्यापुढें जसा पाचोळा उडून जातो तसा या रूढींचा वोजवारा उडेल असें त्यास वाटते.

“ O wild west wind,
Before whose unseen presence the
leaves, dead,
Are driven, like ghosts from an en-
chanter feeling,”

परंतु शैलेच्या प्रत्यक्ष जीवनक्रमांत हें आत्म्याचें स्वातंत्र्य त्यास लाभलें नाहीं. म्हणून त्याच्या सर्व आशांचें निराशेंत रूपांतर झालें. याच बंधनपूर्ण जगात इतर अनेक गुलाम सुखांत रममाण होतात हें पाहून त्यास त्यांचीं कीव आली पण हेवाही उत्पन्न झाला व अशा जगांत जगण्यापेक्षां मरगें बरें असें त्याला पदोपदीं वाटूं लागलें;

I love Love, though he has wings,
But above all other things,
Spirit (of Delight), I love thee—
Thou art love and life ! O come !
Make once more my heart thy home !

याप्रमाणें आवाहन करूनही जेव्हां उल्हास, हर्ष, आनंद
यांचा पत्ता नाही असें त्यास आढळलें तेव्हां व विशेषतः इतरांस
सुखांत व समाधानांत पाहून शेलें शोक करतो,

Alas ! I have nor hope nor health,
Nor peace within, nor calm around,
Others I see whom these surround—
Smiling they live, and call life pleasure;
To me that cup has been dealt in
another measure !

व मरणाची इच्छा करितो. परंतु तीही कशी ? तर स्वैरपणें
निसर्गाच्या पूर्ण व स्वतंत्र स्वरूपांत. इतर लोकांप्रमाणें घरांत
मरणें व थडग्यांत निजणें त्यास मुळीच आवडत नाही. आतां
त्यास निराशेंत सुख वाटूं लागतें व सृष्टीच्या अंतरंगांत मिसळून
स्वतंत्र व्हावें अशी तो इच्छा करितो.

“ Now despair itself is mild
Even as the winds and waters are;
I could lie down like a tired child,
And weep away the life of care
Which I have borne, and yet must
bear,
Till death like sleep might steal on me,
And I might feel in the warm air,
My cheek grow cold, and hear the sea
Breathe over my dying brain its last
monotony.”

व थकलेलें बालक मातेच्या कुशींत जाऊन निजतें त्याप्रमाणें तो खरोखरच पुढें समुद्राच्या उदरांत बुडून आपली कष्टमय जीवितयात्रा संपवितो ! इमर्सन म्हणतो त्या प्रमाणें—

“He thought it happier to be dead,
To die for Beauty, than live for
bread.

आतां रा० सोनाळकरांच्या प्रेमगीतांकडे वळूं. सौंदर्यलोलुप व प्रेमाच्या भुकेल्या जीवास काय पाहिजे याबद्दल यांचें मत शैले प्रमाणेंच आहे—त्यांस स्वातंत्र्य हवें. चंडोलाप्रमाणें आपणांस उडतां यावें, आपला गति अनियंत्रित असावा, असेंच त्यांस वाटतें व चंडोल पक्ष्यास ते—

अंबरीं मारुतापरी । स्वैर संबरती
बंद सख्या कुठें ही । कला गूढ शिकलासी

असा सवाल टाकतात. त्याच्या गायनालापांनीं संसृति-भान हरपतें व आनंदाच्या जादूनें मन भारलें जातें असा त्यांचा अनुभव आहे.

प्रेम हेंच जीवित—सर्वस्व आहे; प्रेम नसेल तर जगणें नको. प्रेमाला अडथळा उपयोगी नाही. प्रेम हें पवित्र व स्वतंत्र आहे; प्रेम म्हणजेच ब्रम्ह ही सोनाळकरांची कल्पना शैलेस मान्य आहे; माझ्या शुद्ध प्रेमाकडे जग वाकड्या नजेरेनें पाहतें म्हणून तें त्यास वांकडें दिसतें. वस्तुतः जगाची दृष्टि दोषमूल आहे. माझे शुद्ध प्रेम वाईट नाही असें रा० सोनाळकर पुनः पुन्हां सांगतात. परंतु जेथें

सर्वच चोर तेथें सावाला सुळावर जाण्याची पाळां यावी, यांत आश्चर्य नाही. प्रेमसंदेशांत रा० सोनाळकर म्हणतात—

कृत्रिमतेच्या बाजारीं । निसर्गता ठरते चोरी

व पुढें—

निसर्गनिर्मित प्रेमजनीं । नसे, वदो वदणार कुणी

व असें म्हणणारास ते ठासून सांगतात कीं,—

असत्यता त्याच्या वचनीं । हृदय तथाचें दावि जनीं

कदाचित् पूर्वी रा० सोनाळकरांची प्रेमाबद्दलची कल्पना आजच्याइतकी स्पष्टपणें त्यांची त्यांसच समजली नसेल; कदाचित् पूर्वी शैलेप्रमाणेंच त्यांस जगाच्या जुलमी, अडाणी, स्वार्थी व दोषैक दृष्टीमुळे निराशा उत्पन्न झाली असेल; परंतु आजच्या त्यांच्या उद्गारांत आपणास निराशा कोठेंच आढळून येत नाही. व हाच त्यांच्या कवितेचा विशेष आहे. उत्साहाच्या पहिल्या झटक्यांत जगानें आपणास हवें तसें वावरूं दिलें नाही म्हणून शैलेचा हिरमोड होऊन त्यांतच त्याचा अंत झाला. त्याची प्रेमाची कल्पना त्यामुळे उत्तान स्वरूपांतच राहिली. निराशा व मृत्यु यांतच या कष्टमय जीविताचा अंत व दुःखापासून सुटका त्याला दिसली. जगापलीकडे त्याची दृष्टि गेली नाही. स्वार्थत्यागांतच विजय आहे; मरण्यांत जगणें आहे; आणि कर्मफलत्यागांत मोक्ष आहे याची त्याला जाणीवच झाली नाही. त्यामुळे त्याचा दुःखांतच अंत झाला. उलटपक्षीं सोनाळकरांच्या प्रेमाची कल्पना आतां किती उदात्त झाली आहे! आपल्या डोळ्यांनीं जग आपणांकडे पहात नाही असें त्यांस आढळलें तेव्हां त्यांनीं जगास व्यर्थ दोष न लावितां

आत्मसंशोधन सुरू केले. व तसें करितांच ह्यांची जगाकडील दृष्टि बदलली. त्यांनीं स्वतःची सृष्टि निर्माण केली, अहंकार सोडिला, स्वार्थत्याग केला, द्वैतास फाटा दिला व प्रेममय बनले. आतां या अद्वैत प्रेममय जीवाला द्वैत व तज्जन्य दुःख व निराशा कोठें उरली ?

ममत्व जातां विलयाला । दिव्यपणा ये प्रेमाला

अशी त्यांची अवस्था झाली. व ऐहिक जगाचें एकेक कोडें त्यांस उलगडूं लागलें. ते आशावादीच काय पण पूर्ण सुखी झाले व जगास उपदेश करूं लागले कीं,—

मानवतेचा पूर्णपणा । असेल दाखविणें कोणा

प्रेमरूप त्यानें व्हावें । अद्वैता उमजुनि ध्यावें

आणि—

बोल ऐकतां प्रेमाचे । तत्व कळे अद्वैताचें

मनुष्याची महत्वाकांक्षा जर यथें सुख मिळावें अशी असली तर त्यास सोनाळकर 'कवीची महत्वाकांक्षा' या कवितेंत उपाय सुचवितात—

'सत्प्रेमाहुनि भिन्न ईश्वर नसे' तत्वासि या जाणणें

हा उपाय करून पाहण्यासारखा आहे.

केशवसुतांच्या नेतृत्वाखालीं सुरू झालेल्या आधुनिक कविमंडळाच्या सांप्रदायांतील महाराष्ट्र वाचकांच्या चिर परिचयाचे रा० सोनाळकर यांच्या समग्र कविता "कमलपराग" या नांवाचें प्रसिद्ध होत असल्यानें त्या कविता एकत्र झालेल्या वाचावयास मिळत

आहेत. कवि कितीही प्रसिद्ध असो, त्याची सर्वच कविता सारख्या दर्जाची नसते. महाराष्ट्र कविवर्य मोरोपंत यांनी म्हटल्याप्रमाणे कविप्रतिभेसही मधून मधून मांघ येतें. बागेंतील कांहीं पुष्पे फारच बहारीचीं असलीं तर कांहीं आपापल्यापरी शोभायमान असतात व त्या सर्वांच्या साकल्यानें एक मनोहर देखावा दिसत असतो. पुष्पगुच्छाभोंवतालीं पत्रांचें वेष्टण व मध्यें मोठें गुलावाचें फूल अशी रचना असते. रुचिवचित्र्याप्रमाणें 'अश्रुमाला' 'बोधसुधा' 'लपंडाव' 'बघुनी हें वाटे खंती' 'गोड वेड' 'तुजसाठीं' 'दिव्य विसर्जन' इत्यादि अनेक कविता हृदयंगम वाटल्यावांचून राहणार नाहीत. कवितेंतील सुंदर स्थले दाखविणें जितकें अवघड व जोखमीचें असतें तितकें लहान मोठीं दोषस्थले दाखविणें सुकर असतें. ताज महालचें वर्णन व महती वाचून कृष्ण-शास्त्री चिपळूणकरांना जो आनंद कल्पनेनें झाला होता तो त्या इमारतीच्या प्रत्यक्ष दर्शनानें त्यांच्या प्रत्ययास मुळींच आला नाही असें म्हणतात. कोणाही कवीच्या कवितेंतील दोष काढूं गेल्यास कित्येक लहान मोठीं दोषस्थले आढळून येतील. सर्वमान्य कवीच्या दराच्यामुळे त्याच्या दूषित शब्दप्रयोगास 'आर्ष' हें प्रतिष्ठित नांव दिलें जातें व त्यांच्या स्वैर संचारास निरंकुशत्वाचें नामाभिधान देऊन गौरविण्यांत येतें. दोषस्थले दाखविल्याखेरीज काव्य दिग्दर्शनाचें कार्य संपूर्ण होत नाही असा कांहींसा शिष्ट सांप्रदाय असला तरी तो अनुलंघनीय असेंच कांहीं म्हणतां येणार नाही.

अस्तु, रा० सोनाळकरांची ही कृति यापूर्वी महाराष्ट्र-रसिक वाचकवर्गापुढे अंशभागाने प्रसिद्ध झालेली आहेच; तथापि या सर्व कविता एकत्र ग्रंथरूपाने प्रसिद्ध व्हाव्यात अशी पुष्कळ मित्रांकडून सूचना आल्यामुळे आज ती “ कमलपराग ” या पुस्तकरूपाने प्रसिद्ध होत आहे. रा. सोनाळकरांची ही कृति यद्यपि स्वल्प असली तरी ती वरीच हृदयंगम झाली आहे यांत शंका नाही व म्हणून ती महाराष्ट्रीय रसिकांच्या प्रेमादरास पात्र होईल अशी आशा प्रदर्शित करून वरीच लांबलेली ही प्रस्तावना पुरी करितों.

महाराजा कॉलेज
जयपूर, राजपुताना.

प्रो० विठ्ठल वामन ताम्हनकर.
प्रो० माधव रामचंद्र ओक.

माझी तन्ही.

जननीच्या अंकावरतीं
कमल-दलीं बिंदूसम ती
बाला जी गोजिरवाणी
ती रचिते माझीं गाणीं

(प्रतिभादर्शन.)

हो प्रसन्न वा अप्रसन्न मजवरि वाले !
मज तुझेच राहिल वेड सदा वेल्हाळे !

तुझा-आप्पा.

“आत्मनिवेदन.”

श्रीशारदादेवीच्या कृपाप्रसादाने आज “कमलपराग” हा काव्यग्रंथ दसन्याचे सुमुहूर्तावर रसिकांपुढे सादर होत आहे. काव्यांतील “विकार विचारांचे कर्तृत्व” ही मी माझ्याकडे घ्यावयास तयार नाहीं. शारदेच्या साहित्यसंग्रहांत फक्त तिचीच वाणी खास जिवंत राहणार, अशी माझी दृढ श्रद्धा असल्यामुळे या काव्यसंग्रहांत तिचे चैतन्य खेळत असल्यास—यास चैतन्याची उणीव पडणार नाहीं; व तसें तें खेळत नसल्यास अहंकाराने मला यास जिवंत ठेवणे अशक्य आहे.

या काव्य संग्रहासोबत अप्रकाशित प्रेमयोग नाटकांतील प्रवेश जोडला आहे. या प्रवेशाने या काव्यसंग्रहांतील प्रेमविषयक कवितांवर प्रकाश पडेल असें वाटल्यावरून व माझे कविमित्र महाराष्ट्र-शाहीर तिवारी, नाथ निफाडकर व अनंततनय यांसही ही योजना पसंत पडल्यावरून ही निवड केली आहे.

“कमलपराग” प्रसिद्ध करण्याच्या कामांत ज्या माझ्या प्रेमळ मित्रांचे मला साह्य झाले त्यांचा कृतज्ञतापूर्वक उल्लेख केल्यास ते माझे कविमित्र मजवर रागावणार नाहीत अशी मी आशा करतो.

माझे कविमित्र दु. आ. तिवारी यांनीं जर सर्वतोपरी मला मदत केली नसती तर हा काव्यसंग्रह कदाचित् प्रसिद्धही झाला नसता. कविमित्र नाथ निफाडकर व अनंततनय यांच्या प्रेमळ सहानुभूतीबद्दल मी त्यांचा आभारी आहे.

प्रो. ताम्हनकर यांचा प्रत्यक्ष परीचय नसतांही व प्रो. ओक यांचा अल्प परिचय असतांही दोघांनी मला प्रस्तावना लिहून देऊन उपकृत केलें त्याबद्दल मी त्यांचा फार आभारी आहे.

इतक्या सुंदर पेहरावांत सदरहु काव्यग्रंथ प्रसिद्ध करण्याचे कामीं ठाणें येथील काव्यप्रसारक मंडळानें केलेल्या मेहनतीबद्दल मंडळाचे चिटणीसांचा आणि छापखान्याचे मालक रा. सखारामपंत विरकुड यांचा मी आभारी आहे.

केशव महादेव सोनाळकर.

जळगांव—पूर्वखानदेश.

‘मातृभूमि-वंदन’

(चाल-तू टाक चिरुनि ही मान-)

मन्माय भरतभूमी ॥ वंदितों मी ॥ धृ० ॥

चाल—सह्याद्रि हिमालय यानें
नद नद्या सिंधुयमुनेनें
काश्मीर स्वर्गभूमीनें
भूषित असे जी झाली ॥ तीच या कालिं
होय अनुगामी ॥ १ ॥ मन्माय०—

चाल—साम्राज्य पदाची जननी
समृद्ध विभवधनधान्यीं
औदार्य-शौर्य-आभिमानां
होती जी एके कालिं ॥ तीच या कालिं
होय अनुगामी ॥ २ ॥ मन्माय०—

चाल—श्रीराम धर्मरायानें

प्रतिपाळिलि वात्सल्यानें

पृथ्विराज शिवरायानें

तारिलें जिला अवकालें ॥ तीच या कालिं

होय अनुगामी ॥ ३ ॥ मन्माय०—

“कमलपराग.”

(अनुक्रमणिका)

भाग १ ला-प्रेमविषयक

कवितेचें नांव	प्रसिद्धीचें स्थळ
१ ईशस्तवन	
२ प्रेम	विविधज्ञानविस्तार.
३ प्रेमरहस्य	”
४ प्रेमसंशोधन	”
५ प्रेमचिन्हें	नवयुग.
६ तुजसाठीं	खेळगडी.
७ अश्रुमाला	मनोरंजन.
८ प्रेमजीवन	वि. विस्तार.
९ प्रेम कीं मृत्यु	भंडारी मासिक.
१० स्मृति पिशाच	वि विस्तार.
११ वेळ्यास उद्देशून	”
१२ दुर्दैवास	”
१३ लपंडाव	खेळगडी.
१४ मुक्या मनाचे बोल	मनोरंजन.
१५ रमाईस	वि. विस्तार.
१६ स्वप्रांतील इन्फ्लुएंझा	नवयुग.

१७ जहरी पेला.	...	...	महाराष्ट्रसाहित्य.
१८ प्रेमगीत ...	...	...	प्रभात.
१९ प्रेम पुनर्दर्शन	...	...	वि. विस्तार.
२० प्रेममीलन ...	...	...	मानोरंजन.
२१ प्रेमसंदेश ...	...	...	वि. विस्तार.
२२ गोड वेड ...	...	...	”
२३ द्वैत की अद्वैत	...	...	”
२४ प्रेमाचे अद्वैत	...	...	”
२५ दिव्यविसर्जन	...	...	महाराष्ट्रसाहित्य.
२६ प्रेमयज्ञ ...	...	...	वि. विस्तार.
२७ सत्प्रेममंत्र ...	...	...	अरविंद.
२८ सत्प्रेम साक्षात्कार	...	...	”
२९ बोधसुधा ...	...	...	वि. विस्तार
३० सत्प्रेमास ...	...	...	काव्यरत्नावलि.
३१ कवीची महत्वाकांक्षा ...	...	...	वि. विस्तार.

“प्रेमविषयकः”

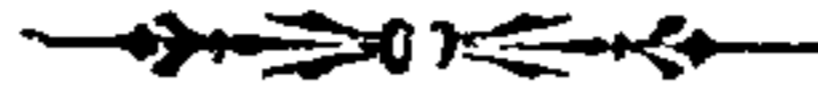
सख्या वाचका, गीत कविचें ऐकुनियां निजकानीं
ना वद—“कळलें मला कवीचें अंतःकरण निदानीं
हृन्मंजूषीं भाव गुप्त जे भरले जनसंमर्दीं—
कथील का कधीं उच्च रवानीं कविहृदयाचा दर्दीं ? ॥

कै. बालकवि.

“कमलपराग.”

भाग १ ला.

ईशस्तवन

(चाल - मा नव वाला जोगिण वनत्यें)

सुधा-कलश प्रभु प्रेमरसाचा ॥ प्रेमरसाचा ॥ भूवरि साचा ॥
सुधा० ॥ १ ॥ लाभे मजसी न्यून नसे तरि ॥ व्यर्थ असे
हव्यास सुखाचा ॥ सुधा० ॥ २ ॥ या रसरंगीं रंगे कोणी ॥ तो
भाग्याचा ॥ भूवरि साचा ॥ सुधा कलश प्रभु प्रेमरसाचा ॥ ३ ॥

“ प्रेम ”

जीवलेतेवर कळी उमळली

गुलाब त्याचा हा फुलला

प्रेम जर्गीं म्हणती याला ॥ १ ॥

चिद्ब्रह्माचा अंश भूवरी

जो ईशें ओतून दिला

प्रेम जर्गीं म्हणती त्याला ॥ २ ॥

हास्य विधूचें, सुरांगनांचें—

गान स्वर्गीं म्हणती ज्याला

प्रेम जर्गीं म्हणती त्याला ॥ ३ ॥

हंसती फुलती नर्भीं गुंगती

तारागण बघुनी ज्याला

प्रेम जर्गीं म्हणती त्याला ॥ ४ ॥

भूप्रारंभापासुन मारुत

धुंडितसे त्रिभुवनिं ज्याला

प्रेम जर्गीं म्हणती त्याला ॥ ५ ॥

ज्या जादूनें मारुनि ब्रह्मा

+चालविलें ब्रह्मांडाला

प्रेम जर्गीं म्हणती त्याला ॥ ६ ॥

सृष्टीच्या नैसर्गिक सौंदर्याचा—

+ या ठिकाणीं मूळ—' चालवित ब्रह्मांडाला ' असें होतें तें माझ्या बालकवीनें " चालविलें " असें केले ! त्यामुळे त्या विचाराचें काय स्वरूप झालें तें रसिकांनांच जाणावें.

जो भरला पेला

प्रेम जर्गीं म्हणती त्याला ॥ ७ ॥

ज्या स्फूर्तीने, तन्मयतेने—

कवि करितो नव काव्याला

प्रेम जर्गीं म्हणती त्याला ॥ ८ ॥

“ प्रेमरहस्य ”

(चाल-उद्यां बघ जातें)

प्रीति ग बाला ॥ वाजवी तंतुवाद्याला ॥ धृ० ॥

जीव सृष्टिची सतार करुनी

मनोवृत्तिच्या तारांवरुनी

कोमल कर अपुला फिरवोनी

सुस्वरतेला ॥ लाजवीत वाटे बाला ॥ १ ॥

सप्तलोक मधु-रवें भारुनी

विश्वांची अनभिषिक्त राणी

बसली तेजोमय सिंहासनि

ब्रह्मांडाला ॥ नवजीवन अर्पायाला ॥ २ ॥

प्रभा जियेची दिव्य पसरली
 व्यापुनि जी ब्रह्मांडा उरली
 जिनें आणिला स्वर्ग भूतलीं
 शिकवायाला ॥ समतेच्या गूढार्थाला ॥ ३ ॥

सुर—मानव हा भेद न उरला
 रंक—राव शब्दार्थ लोपला
 दिव्य ओळखी दिव्यत्वाला
 सुख दुःखाला ॥ दिव्यत्वीं मोक्ष मिळाला ॥ ४ ॥

प्रीति—हेतु परमेश यांतली
 भेदबुद्धि येथेच निमाली
 प्रीति भक्ति दिव्यत्वे झाली
 दिव्यत्वाला ॥ स्वर्भू हा भेद कशाला ॥ ५ ॥

“ प्रेम संशोधन ”

पद

हारपलें मम काय ?—

जे मी शोधितसें जागे हाय ? ॥ धृ० ॥

नाम तयाचें काय ? कोठुनि आलें ? कोठें गेलें

कुणी, कसें मद्भूदय मंदिरां शिरुनि तयाला हरिलें ? ॥ १ ॥

कुसुमसौरभा हारुनि वाहे पवन मंद ज्या कालीं ॥
 वसुंधरेला धवलचंद्रमा धवल करें कुरवाळी ! ॥ २ ॥
 वसंतागमें वनदेवीच्या हास्य विकसलें गालीं ॥
 प्राप्त जाहलें मला अहा तें सुखद अशा त्या कालीं ॥ ३ ॥
 हृदयपद्म—मधुलुब्ध—भृंग हा कोठुनि कैसा आला ॥
 समग्र मधु समवेत घेउनी लुप्त कसा तो झाला ? ॥ ४ ॥
 सलज्ज—सास्मित—वदना रजनी धवल करें ओढोनी ॥
 सहर्ष हा संचरे तियेसह हिमांशु गगनोद्यानीं ॥ ५ ॥
 आम्रवृक्ष —परिरंभितलतिका आनंदानें डुलती ॥
 नसेल ना लाभलें तयांना जें होतें मच्चितीं ॥ ६ ॥
 खरेंच का तें हारपलें वा मद्हृदयीं तें राहे ॥
 हत दैवा ! मज हेंहि कळेना वेडी तर मी नोहे ? ॥ ७ ॥

“ प्रेमचिन्हें ”

—:००००००:—

(खालील कवितेंत वर्णन केलेल्या वालविवाहाच्या या अप-
 वादानें सर्वसाधारण नियम सहजच सिद्ध होतो. या कवितेंत वर्णन
 केलेला अमृतसिद्धीयोग वालविवाहांत कपिलाषष्ठीच्याच दिवशां
 येतो; हें रसिकांस सांगणें नकोच.)

पद-चाल-

सहज दर्शनीं गुलाबगालीं !
 फुलतां येई सुंदर लाली !
 हृदय असें कां हें धडधडतें ?
 कां कंपित तनु ऐशी होते ?
 घर्म-बिंदु कां भाळीं गेती ?
 दृष्टि वळे कां ही भूवरती ?
 अधर वदाया किंचित स्फुरती
 धैर्य परी नच वदण्या चित्तीं
 हृदयाचे बोलाया बोल
 का नयनद्वय होत विलोल ?
 हड्डी आंदोलन करिती
 सत्प्रेमाचे दूत विहरती
 + + +
 मुक्या मनाचे असले बोल
 बोलाया जीवाचे मोल—
 देतांही वदनीं नच येती
 ही प्रेमाची उलटी रीती
 + + +

प्रियजनसंगति—वांछा चित्तीं
 परि तदर्शनिं वाटे भीती !
 समीप प्रियजन असतां दृष्टी—
 संतत राही पद—अंगुष्टीं
 सुंदरतेला सुंदरता ही
 ये तत्सांनिध्ये लवलाही
 सुंदरताहीं सुंदरतेची
 तद्विस्वी हो दग्धचि साची !
 दर्शनार्थ भिराभिर नयनानें
 उगाच दाही दिशा पाहणें
 आनंद कुठें अढळत नाहीं
 प्रियजन सान्निध्यीं तो राही
 निजहृदयाच्या पवित्र वृत्ति
 भिरनि जगा जे हृदीं लपविती
 ते जनतेचे; नव्हे आपुले
 या संसारीं वैरी झाले.

‘ तुजसाठीं- ’

(चाल-वीरा भ्रमरा जन्मुनि)

तुजसाठीं-नच रसिकां रिझवायाला हृदयेश्वरी, ॥

फुले मत्काव्यकमल अंतरीं

नयनोत्सव कौमुदीकारणें सरसीं कुमुदावली

प्रमोदें प्रफुल्ल हो भूतळीं

सुधा-तुल्य मधु जरि आकर्षीं लोलुप भ्रमरावलि

न कमलें त्यासाठीं जन्मलीं

प्रेमदेवता तूं माझी मी भक्त तुझा गे पुरा

प्रेम दे मातें मधुरागिरा ॥

हृत्पटल रेखण्या मूर्तीं तव गोजिरी

गुणरूप गावया तव वाणी सुंदरी

अर्पिली विधीनें सत्य हीच वैखरी

चिर संगम तव व्हावा म्हणुनी कविता देवीसती

हृदीं या वास करी संप्रति. ॥

‘ अश्रुमाला ’

हृद्योधानीं प्रीतिलतेला वहर फुलांचा आला

अश्रुमिपें तीं पडति धरेवरि गुंफ तयांची माला

त्या अश्रूंची माला ॥ मजला पाहूं दे चिरकाल !

विरहवन्दिने हृद्य पोळलें व्याकुळ जीव जहाला

रमण-स्मरणें येउनि ज्ञानीं शांतविलें हृदयाला—

त्या सुमनांची माला ॥ मजला पाहूं दे चिरकाल

घालविण्या तव कोप, चुंबिलें नाथें तुझिया गाला

प्रेमें तेव्हां ढाळिलेंस तू ज्या प्रेमाश्रुजलाला

त्या मोत्यांची माला ॥ मजला पाहूं दे चिरकाल

खर्मीं पाहुनि नाथ संकटीं ज्या दुःखाश्रुजलाला

उपःकालपर्यंत ढाळुनी भिजविलेंस शय्येला

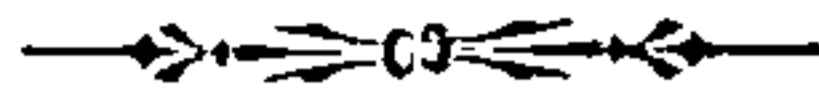
त्या रत्नांची माला ॥ मजला पाहूं दे चिरकाल

जग हो जेव्हां घोर तमोभय पंथ दिसेना कांहीं

स्वर्ग तदा प्रत्यक्ष दाविला ज्या दिव्याश्रुजलांहीं

त्या अश्रूंची माला ॥ मजला पाहूं दे चिरकाल.

+ प्रेमजीवन.

(चाल-वीरा ! भ्रमरा ! जन्मुनि सार्थक)

पुरे भयद हे सद्यःस्थितिचे विचार; वे सुंदरी !

आपुली सतार अंकावरी ॥ १ ॥

मेघजाल रविकरें विरल हो, तेवि मधुर गायनीं

जाउं दे विचार हे लोपुनी ॥ २ ॥

भयद मृत्यु-सान्निध्यहि जाइन विसरुन तव गायनीं

सखे ! कां अश्रु येति लोचनीं ॥ ३ ॥

रजनीमागुनि अरुणोदय हा, क्रम सृष्टीचा असे

सुदिनही येतिल अपणा तसे ॥ ४ ॥

इष्ट सुरास्तव मृदुल धवलकर फिरवी तारांवरी

येउं दे स्वर्ग जरा भूवरी ॥ ५ ॥

गीत करुणरसपूर्ण तुझे जें वृत्ती हेलाउनी

आगितें अश्रुपूर लोचनीं ॥ ६ ॥

पुन्हां ऐकुं दे तें मज सखये ! नको नको आवरी

फेकुनी सतार दे ती दुरी ॥ ७ ॥

+ ही कविता एका इंग्रजी कवितेचा अनुवाद आहे.

मजसम दुःखी तूंहि असशि का ?-अश्रु पूर लोचनीं

साक्ष दे त्वदुःखाची जनीं ॥ ८ ॥

विदीर्ण झालें सांप्रत दुःखें हृदय जरी मानिनी ?

तयाची तूंच एक स्वामिनी ॥ ९ ॥

दे आलिंगन अश्रुमाल तव घाल कंठिं गोजिरी

तेज जी नवरत्नांचें हरी ॥ १० ॥

परस्परांच्या प्रणयचितनीं विलीनवृत्ती करूं

सुखें ये भवदुःखां संचरूं ॥ ११ ॥

+ प्रेम कीं मृत्यु

(चाल -आरता भुवनसुंदराची)

गडे ग निष्फल जरि झाली ॥ प्रीति नव मधुर तरी असली ॥

निष्फल-प्रणय-दुःख-गर्वा ॥ हारितो मृत्युसखा वरवा

यांतिल अधिक सुखद कोण ? ॥ राहते हें कोडें अजुन

सुखद तूं अधिक काय प्रणया ! ॥सांग समजाउनि मज सखया

जरी तूं सुखद अधिक होशी ॥ ठरविशी दुःखद मृत्यूशीं

+ऑग्ल कवि टेनिसन याच्या कवितेचा अनुवाद-

मृत्यो सुखद असाशि काय ? धरुं का वद मी तव पाय ?
जरी तूं सुखद अधिक होशी ॥ ठरविशी दुःखद प्रेमाशी ॥

+ + + +

व्यर्थ हा वाद कशास हवा ॥ काठिला शोधुनि मार्ग नवा ॥
निष्फल प्रेम हर्दी धरुनी ॥ सुखें जाईन मृत्यु सदनी ॥

“ स्मृतिपिशाच ”

चाल—“ फुलराणी ” ची.

मनीं कल्पना उठती नाना ॥ परी फुटेना वाचा त्यांना
तगमगतो आत्मा हा पाही ॥ खिन्नत्वे मन भरुनी जाई
खिन्नपणा ये मग काव्याला ॥ काय करावें कविनें त्याला
विविध मनोवृत्ती तारांनीं ॥ गेली ही हृद्दीणा भरुनी
खिन्नत्वाची तार तयांतुनि ॥ कां मम कविता घे उचलेनी ?
भयाण माझ्या मनस्मशानीं ॥ मृतप्रीतीचें पिशाच होउनी
भटकत राहे वाटे अनुदिनीं ॥ त्या योगें ये खिन्नत्व मनीं

+ + +

हृदयाच्या हृदयाचें थडगें ॥ तुजसाठीं खाणिलें आशे गे !
 मूठमाति देवोन तुला मी ॥ अखेरच्या पाठविलें धामीं
 शांतवास हा तुज नच रुचला ॥ म्हणुनि उकलिलें

का हृदयाला

पिशाचरूपें तुला पाहतां ॥ भीती नच करुणा ये चित्ता
 + × +
 मत्प्रीतीच्या प्रभावयोगें ॥ होईल का तम दूर शुभांगे !
 सत्प्रेमाचीं गाउनि गाणीं ॥ जरी लागलों मी तव चरणीं
 सत्यप्रीति वा विकारवशता ॥ संशय हा येइल जनचित्ता
 कृत्रिम नीती पाश कुणाचे ॥ तुटतिल वा सत्प्रेमावेशें
 काव्यविषय मम हें जाणोनि ॥ कृणी निंदितिल तुज अवगणुनी
 मद्दृदयींची दिव्य देवता ॥ जन निंदेनें भंग पावतां
 मद्दृदयींचीं प्रेमळ गाणीं ॥ जननिंदेच्या अग्रिकणांनीं
 गे ! माझ्या या मनस्मशानीं ॥ जातिल भस्मीभूत होउनी

*

*

*

संपतांचि हें आयु तपोमय ॥ जाइन गे होउनि मी त्वन्मय
 आश्वासन हें विश्वासोनी ॥ गुप्त होउनी जा हृत्सदर्नी

! १३३ ॥ १३३ ॥ १३३ ॥

“वेड्याम उदेशून”

(चाल-पिगा मात्रा गोड गडे !)

नैराश्याची तीक्ष्ण सुरी
हृदय विदारी हाय ! खरी ॥ १० ॥

× × ×

हास्य भयानक वदनींचें
प्रेत गमे मृत बुद्धीचें ॥ १ ॥

दचकति जे जन पाहोनी
उपजवि तें आनंद मनीं
विकट हास्य ध्वनि ते पुरतें
ऐकूं दे सखया ! मातें. ॥ २ ॥

विषण्णता मद्हृदयींची
साथ करी तव हास्याची !
एकतानता दोषांची
होऊं दे सखया साची ॥ ३ ॥

महुःखाची स्मृती अहा !
या योगें लोपेल पहा !

सुखदुःखाची भ्रामकता
दावी तव वृत्ती जगता
तीच तीच रे त्वद्वृत्ती
संप्रति वांछितसें चित्तीं ॥ ४ ॥

* * *
स्मशान हृदयाचें करुनी
चिंतां स्मृतीची पेटउनी
प्रेतं प्रीतिचें अदयमनें
अग्निकरीं दिखलें ज्यानें
त्या देहा या भूमितलीं
कोण सख्या ! तुजविण वाली ॥ ५ ॥

* * *
जीवन जीवाचें हरुनी
मृतप्राय त्यातें करुनी
प्रेत तयांचें मिरवोनी
लाभ विभो ! तुज काय जनीं ? ॥ ६ ॥

* * *
जिवंत आत्मा मृत देहीं
कारागृह--अनुभव घेई

चित्र भयानक तव करिचें
दाविशि का जगता साचें
जीवन हें असलें खोटें
याहुनि मृत्यु वरा वाटे ॥ ७ ॥

—“दुर्देवास—”

(चाल-भूपती खरें तें—)

मृदु विरल सुखाच्या तृणांकुरीं नाचोनी
दुर्देवनगाच्या वरतीं गेलों चढुनी
तो विरल सौख्य घनदाट वाटलें मातें
मन्नेत्र गुंतले अंवल्लोकाया त्यातें

चाल-स्मृतिचित्र पुढें ठेवोनी । चिंतनीं ।
जाहलों गुंग दुःखातें । विसरुनी ।
नच कळे अश्रु कां येती । लोचनीं !
स्मृतिचित्र हाय ! दुर्देव टाकि भंगोनी
मृदु विरल तृणाचे कंठक गेले वनुनी ॥ १ ॥

जरि दिसे सुखाचें प्रेत सदा मन्त्रयनीं
 दुर्देवा ! राहिन दास तुझा होवोनी.
 मद्दहृदय-देवता वास करिनसे जेथें
 दे वचन " कर्धीं नच करिन वास मी तेथें "

चाल-उच्छिष्ट सुखें स्वर्गाचीं ॥ मानुनी ॥
 स्वर्गाधिक लेखुनिया ही ॥ मेदिनी ॥
 राहीन तुझा सहवासी ॥ अनुदिनी ॥
 अवमानो काणी दास तुझा मी म्हणुनी
 वंदीन तुला औदार्य तुझें जागोनी ॥ २ ॥

" लपंडाव "

—:०:—

(चाल-अजि शेवटचा लाभ)
 तू खेळ गडे ! खेळ लपंडावाला
 जो बोध करी जगताला.
 हा विश्वाचा लपंडाव मौजेचा
 चालला अखंडित साचा.
 चारू-तो लपला इंदू म्हणुनी
 शोधया त्यातें गगनीं
 उडु-बाला गेल्या रमुनी

जणुं श्रमभारें सोडिते घर्मजळाला
दंवमिषें, भूवरी वाला ॥ १ ॥

हें विश्वाच्या चित्र लपंडावाचें
मद्हृदयीं उमटे साचें
चाल-मत्स्मृतिच्या फलकावरतीं
हृदयस्थ देवता मूर्ती
आरूढ जाहली; परि ती-
या जनतेला न दिसे जणुं ती खेळे
हल्लपंडाव हा बोले ॥ २ ॥

कवि-रसिकांचा खेळ लपंडावाचा
अव्याहत चाले साचा

चाल-कविची नव कवितावाला
प्रतिभेची घेउन माला
पर्णितसे रसिक बराला
परि जनकाला या मंगल कार्याची
कल्पनाहि नसते साची ॥ ३ ॥

“ मुक्या मनाचे बोल ”

(चाल-लाल शालजोडी जरतारी)

मुक्या मनाचे बोल खोल जे हृदयाच्या अंतर्हृदयीं
स्मृतिगत होउनि दडले असतां कोण तया वाचा देई
दिव्य सरस्वति कोण आपुल्या हृद्वीणा हातीं घेई
मनोवृत्तिच्या तारा पिलुनी पंचमांत आलापे ही
दिव्य गायनें नवसंजीवन मृत आशेला देवोनी
रिक्त हृदय-सिंहासनिं विलसे अनभिषिक्त राज्ञी म्हणुनी

• • • • •

अनंत तारा नभोंगणीच्या तेज मिरविती निज नयनीं
एक कटाक्षें त्या सर्वांचें तेज हरी जी मृगनयनी
ती हृदयाची देवी आतां मद्हृदया हातीं घेई
सुखें हृदय तत्करीं दिलें आशा जगतीं नुरली कांहीं
जन्ममृत्युचें सुखदुःखाचें सुदलें कोडें जरि देवी
संतत हृदयीं वास करोनी या भक्ता हृदयीं ठेवी

“ रमाईस ”

—:०:—

(साकी वृत्त)

[विविधज्ञान-वि० च्या सप्टेंबरच्या अंकांत प्रसिद्ध झालेल्या
रमाईच्या पाठण्यास उत्तर.]

तव सु-मनाचा जरी पाळणा दोर भक्तिचे त्याला
देइल स्वर्गी देव याहुनी काय अधिक या वाला ॥ १ ॥
तारक मंत्रें रंगविला तूं चिदाकाशीं टांगिला
दिव्य शक्ति ही तुझी पाहुनी नमितो बालक तुजला ॥ २ ॥
प्रेमाश्रूनीं न्हाऊं बालुनि जरि पुसशी श्रद्धेनें
लाथ मारितो स्वर्गसुखा मी आई आनंदानें ॥ ३ ॥
कशास व्हावें गालबोट परि या नश्वर जगताचें ?
दृष्ट लागुनी झडो देह; परि आत्मा त्वत्पदि नाचे ॥ ४ ॥
हालविशी तूं जरी पाळणा प्रेमें प्रेमळ आई ।
त्या प्रेमाच्या गोड सुरावरि सुखें करिन अंगाई ॥ ५ ॥
प्रेमेतर प्रेमांत बांछिणें ही स्वार्थाची गती
त्या प्रेमानें दिव्यात्म्याची नच हो आशा पूर्ती ॥ ६ ॥
नच देहाचें नव्हे मनाचें प्रेम आपुलें आई
आत्मा आत्मीं मिळे त्याला दुसरी उपमा नाही ॥ ७ ॥

एकचि आत्मा अनंतरूपे भ्रमे भ्रमाने जगतीं
 आत्मत्वाची ओळख पटतां एकरूप ते होती ॥ ८ ॥
 अनंतांत या आई ! आपण भटकत आहों ऐसे
 उमजे ज्यांतें तेच जर्गी या तळमळती गे ! ऐसे ॥ ९ ॥
 हृदयीं उठती प्रेमलहरि ज्या त्यांचे कारण लोकीं
 नुमजे कोणा परि आत्मा त्या सहजपणे अवलोकी ॥ १० ॥
 अशा जिवांचा अशा मनांचा आत्म्यांचा या ऐसा
 मिलाफ होता इंद्रसभेचा थाट न होई कैसा ॥ ११ ॥
 विश्वप्रीतिचा मंत्र शिकविला रंगनाथ स्मार्मीनीं
 त्या मंत्राचे मूर्तरूप तूं हे राहूं दे ध्यानीं ॥ १२ ॥
 “ गौडपणा ” नच माझा, दिधले दुग्धपान तूं त्याचा
 परि ‘मी’ ‘तूं’ या शब्दे आतां कशी विटाळूं वाचा ? ॥ १३ ॥
 प्रेमें तूं मांडीवर घेतां पुशितां मुख पदरानें
 सप्त जन्म लोळेन तिथें मी आई ! आनंदानें ॥ १४ ॥
 अजरामृत दुग्धाचा पान्हा स्तनीं तुझ्या फुटतांना
 प्राशन करितां मी चेष्टेनें हंसेन देवगणांना ॥ १५ ॥
 दुबळे बेटे भूक शमविती अपुली अमृत पिऊनी
 कीं व येउनी मात्र क्षण त्या, लाविन तव स्तनपानीं ॥ १६ ॥

क्षण जें लाभे तयां, परी तें अखंड माझे आहे
 उमजतांच हें देवेंद्राहुनि श्रेष्ठ कसा मी नोहे ? ॥ १७ ॥
 चुकले वाटे मुनि सर्व जे मोक्षां लोलुप झाले
 जन्माचें स्वारस्य तयांना खरोखरी नच कळलें ॥ १८ ॥
 लक्ष चौऱ्याशी फेऱ्या उदरीं तुझ्याच आई ! करितां
 मिळेल जें सुख देवहि येतिल तव उदरीं त्याकरितां ॥ १९ ॥
 जन्मोजन्मीं सदा घडावा तुझा सुखद सहवास
 सांप्रत नाहीं याहुनि दुसरी मोठी मन्मनिं आस ॥ २० ॥

“स्वप्नांतील एन्फलुएन्झा.”

(चाल—उद्धवा शांतवन कर जा.)

आक्रमिलें सारें जेव्हां—आकाश कृष्ण मेघांनीं
 चंद्रमां निमाला वाटे—तारागण गेला थिजुनी
 प्रेतासम पडला वारा—दिवप्रांत दहनभूवरतीं

रात्रीच्या ऐशा वेळीं

शय्येवरि पडुनि अवेळीं

कल्पनाभ्रमण जंजाळीं
 पडतां ये निद्रा मजला ॥ १ ॥
 काळकूट वाटे भरलें—दुष्टांच्या अंतःकरणीं
 फूत्कार विषारी त्यांचे—भाजिती शरीर अजूनी
 त्या दाहकतेनें ज्याचा—विश्वासहि जाय मरोनी

हृदयाच्या कोमल वृत्ती
 दुष्टांच्या जातां हातीं
 ध्येयांची होउन साती
 अपयश ये सत्कार्याला ॥ २ ॥

ध्येयाचें प्रेत बघोनी—रक्ताश्रू नयनीं येती
 गोठुनी जागच्याजागीं—दृष्टीसहि अंध करिती
 विश्वासाचें कोणाला—हेही न कळे या पुढतीं.

जगताच्या या बाजारीं
 कृत्रिमता भरली सारी
 कळतां हें तत्व विषारी
 जो आयुष्याला विटला ॥ ३ ॥

दुष्प्राप्य अशा ध्येयाला—आयुष्य वाहिलें म्हणुनी
 सोडिलें सुखाशेवरतीं—ध्येयास्तव ज्यानें पाणी

ध्येपाचा खून तयाच्या—स्वार्थास्तव केला कोणीं
नैराश्य--जहर सर्वांगीं--जणुं गेलें त्याच्या भिनुनी

दुदैवी असला प्राणी

सुख-स्वप्न तया कोठोनी

हा ! हतभाग्याला स्वप्नीं

गांठलें काळ--तापानें ॥ ४ ॥

आवाहन मृत्युलागीं--करितां करितां जो थकला
वाटलें तयाला आतां--भाग्योदय, अपुला झाला
रोमांचित तनु हर्षानें--होतां ये हास्य मुखाला

दुनियेचा अपुला आतां

संपला लोभ; यापरता

दुनियेची अपुली समता

राहणें इष्ट नच कांहीं. ॥ ५ ॥

जागृतींत संतत कोणी--हतभागी प्राणी असला

कनवाळू मृत्यू येई--स्वप्नीं त्या भेटायाला

दुदैव परी कां माझे--तेही नच लाभे मजला

स्वप्नीं यापरि वणवणतां

काळाच्या जाउन हातां

तेथुनीहि खाउनी लाथा

राहिलों जिवंत अजूनी ॥ ६ ॥

‘जहरी पेला’ ×

(चाल-भूपती खरें तें-)

सत्प्रेम विपाचा पेला धरितां वदनीं
 मज कळे येति कां अश्रुपूर मन्त्रयनीं
 जें कडे हृदय वर चढे तयाची वाफ
 मग अश्रुसिधें ती वाहे आपोआप !
 नच दुःखाचे हे अश्रु सुखाचे असती
 प्रेमपूर्ण हृदया यांची कळते महती
 चाल-येउं दे सतत हे माझ्या । लोचनीं ।
 रोमरंध्रि विष हें राहो । साठुनी ।
 माधुरी तयाची जाणें । मी मनीं ।
 मत्समान असती जे जगतीं या साचे
 ते सुधा झुगारुनि प्राशन करिती याचें

× याच कवितेस कै. बालकवीची “प्रीति हवी तर-” ही कविता प्रत्युत्तरादाखल आहे.

‘ प्रेमगीत ’

— :०००००:—

गीत गातसें प्रेमाचे
 नावडते जें जनतेचें !
 ‘प्रेम’ शब्द वदतां वाचे
 वृत्तपत्रिं टीका नाचे !
 धन्य रसिकवर ते जगतीं
 आत्मवंचना जे करिती
 प्रेम ब्रह्म हें एक असे
 तत्व त्यां कळणार कसे =
 दूषित हो ज्यांची दृष्टी
 दूषित त्यां दिसते सृष्टी !
 काव्यावली सत्प्रेमाची
 नीति करी दूषित ज्यांची
 नीतिमत त्यांतें गणणें
 नीतीची थडा करणें
 नीतीच्या नांवावरतीं
 दंभाचा विक्रय करिती ।

कामवासना सत्प्रीती
 एकचि जे गणिती चित्तीं
 स्वार्थरहित सत्प्रेमाची
 ओळख ज्यां नसते सार्ची
 समाधान त्यांचें करणें
 कला ही न विधिही जाणें
 प्रेमावांचुन जे प्रेमी
 वांछिते ते समजा कामी
 प्रेम-हेतु परमेश-पदीं
 भेद न जे धरिती अगदीं
 सत्प्रेमाची ते महती
 सत्य जाणती भूवरतीं
 निःस्वार्थी मातृप्रेम
 उच्चपदीं चढलें म्हणुन
 साधुप्रेम सर्वाभूतीं
 सारखेंच राहे चित्तीं
 एक साधु सगळी अवनी
 ने निजप्रेमें उद्धरुनी !
 त्या योगानें ही वसुधा

तुच्छ मानिते स्वर्गसुधा
 प्रेममयी ईश्वर मूर्ती
 सर्व धर्म ऐसें बढती
 अंशभूत मी ईश्वर ना ?
 प्रेम न कां समजेल मना !
 सत्प्रेमाचें त्या गीत
 माधवसुत ' केशव ' गात

“ प्रेमपुनर्दर्शन. ”

(सत्य प्रेमाचा साक्षात्कार झाल्यावर आयुष्याच्या अंधकारांत पुनर्दर्शनासाठीं तळमळ लागणें राहजिकच आहे.)

भुललों मी ज्याच्या वरती
 तें संव्येच्या हृत्प्रांतीं
 क्षण तेथें परि तें दिसलें
 हाय ! कुठें लोपुन गेलें ?
 कीं त्या वांचुनि
 भयाण अवनी

अशुभ वाटते ही माते
 दिसेल पुनरपि कां मज ते ? ॥ १ ॥

* * * *

हाय ! तमोमय ही रजनी
 मधेच आली कोठोनी ?
 सरेल केव्हां ही आतां
 हीच लागलीसे चिंता

भनस्मशानीं

पुनर्दर्शनीं

लोलुप आत्मा भुतापरी
 चहूंकडे संचार करी ॥ २ ॥

* * * *

नैराश्याच्या निविड वनीं
 तान मधुर ये कोठोनी
 मोदभरें गगनीं विहरे
 बधुनि कुणा चंडोल बरें ?

दव मालांनीं

भूषित होउनि

कुणा बरें निरखी गगनीं
प्रेमभरें वसुधा रमणी ? ॥ ३ ॥

स्मशान नंदनवनापरी
जादुगार हा कोण करी
स्वर्ग-धरेची ही समता
कोण बरें दावी जगता !

याच चिंतनीं

गेलों गढुनी

तोंच मला नयनीं दिसले
प्राचि-मुखावरि जें खुललें

× × ×

दिव्यत्वाची छटा अहा !
कुणी कुणाला दिली पहा ?
भिन्न अरुण संध्या दिसती
तत्र परी एकाचि कथिती
“ प्रेमदेवता, अभिन्न असतां
भिन्नत्वाचा भास तुला
सांग कवे ! कैसा झाला ? ”

“ प्रेम-मीलन ”

(व्यावहारिक प्रेम सत्य प्रेमाची केवळ छाया आहे; सत्य प्रेम शोधायचें ह्मणजे सुखदुःखाला-ममत्वाला विसरून प्रेमरूपच झालें पाहिजे.)

ज्या दिव्यत्वाची छाया
मोहूनि टाकी जगता या
त्या छयेचें
दिव्यत्वाचें
अंतर तें कविला ठावें
तुष्ट कसें त्यानें व्हावें ?

हृदय तमाचें विदारुनी
पुढें पुढें सरके रजनी
दिव्य उषेच्या उच्छ्वासें
तिला लागलें जणों पिसें
पुढें धांवतां
उषा भेटतां
कवटाळी तिजला रजनी
आत्मत्वातें विसरोनी

सौख्याचा परि तो ठेवा
रजनीला कुठचा ठावा !

ममत्व गेलें

एक जाहलें

निशा उषेचे उच्छ्वास
सौख्यदुःख हो आभास

*

*

*

वाटे कविला त्याच परी
सुखदुःखाच्या वाहेरी

त्या दिव्यत्वीं

होउनि ज्योति

ममत्व सारें विसरावें

प्रेमरूप होउन जावें

“ प्रेमसंदेश ”

कुर्णा वदो माते कांहीं ॥ पर्वा मज त्याची नाही ॥
 जनतेला शिकवायाची ॥ हाव नसे मजला साची ॥
 प्रतिबिंबित जें तत्व मनीं ॥ हो, मी तें कथणार जनीं ॥
 अप्रिय वा प्रिय जनतेला ॥ विचार हा नच शिवे मला ॥
 सत्य कधीं अप्रिय होते ? असत्य भुलवी जनतेतें
 कृत्रिमतेच्या वाजारीं ॥ निसर्गता ठरते चोरी
 माह परी हा निमिषाचा ॥ अंतिं निज्या हो सत्याचा
 पवित्र हृदयाच्या वृत्ती ॥ निज तेजें जगतीं खुलती
 वाढ त्यांची खुंटविणें ॥ खून निसर्गाचा करणें
 निसर्गनिर्मित प्रेम जनीं ॥ नसे, वदो वदणार कुणा
 असत्यता त्याचा वचनीं ॥ हृदय त्याचें दावि जनीं
 स्वार्थरहित सत्प्रेम कसें ? ॥ निश्क हसुना पुसा असें
 स्वार्थाचीं अवशिष्ट पुटे ॥ वधुनि जिथें सत्प्रेम विटे
 त्या हृदया सत्प्रेमाची ॥ ओळख मग व्हावी कैची
 हृदयाच्या पापी वृत्ती ॥ प्रेमाची करिती माती
 ईशांशासम सत्प्रेम ॥ जीवरसीं गेलें विरुन
 अहंपणें ईशत्व दडे ॥ सत्प्रेमहि स्वार्थीं चिरडे

दिव्य तेज सत्प्रेमाचें ॥ ज्या हृदयीं संतत नाचे
अवमानो जनता त्यातें ॥ भूपवि तां परि वसुधेतें

—:०:—

“गोड वेड”

—:०:—

(चाल-उद्धवा शांतवन कर जा)

(“ हृदयाची एकाच शब्दाची धडधडणारी भाषा अनेक शब्दांच्या कल्लोलांत आपण विसरल्यामुळें आपल्याला हृदयाचे खळ कळत नाहींत ! आकाशांत गडगडणारा देवाचा एकाच शब्दाचा संदेश आपल्याला कळत नसल्यामुळें देवाची सहज स्वरूपाची लीला आपणास गूढ स्वरूपाची वाटूं लागते. ”)

कै. गोविंदाग्रज.

‘ पुण्यप्रभाव ’

हा कोलाहल विश्वाचा—चालला अखंडित बाई !

या नादब्रह्मीं वाटे—जीव हा घावरुनि जाई

या अनंत नादामाजीं—आवडे प्रेमरव मातें

हृदयाच्या साऱ्या वृत्ती—परिसाया उत्सुक त्यातें

चौघडा मनोवृत्तीचा

सारखा झडे हा साचा

मृदु सुस्वर सत्प्रेमाचा
त्यामध्येच लोपुन जाई ॥ १ ॥

+ × +

पिलुनिया पंचप्राणाच्या—तारा मी वसल्ये बाई
पारि सतार आयुष्याची—कां सुरेल लागत नाहीं
मंजुल तो ख प्रेमाचा
आत्मा जो नादरसाचा
श्रवणीं नच पडतां साचा
घाबरा जीव हा होई ॥ २ ॥

• • •

वेडी मी झालें आतां—लागला एक मज चाळा
“या कोलाहलिं विश्वाच्या—एकणें प्रीतिच्या बोला”
प्रेमाचे प्रेमळ बोल
जे जीवा करिति विलोल
एकाया त्यांतें माल
जीवाचें देइन बाई ॥ ३ ॥

“द्वैत कीं अद्वैत ?”

(चाल-उद्धवा शांतवन कर जा.)

समशेर प्रीतिची नकळे-जगतांत दुधारी राही
अद्वैत द्वैत वा बरवें-प्रेमीं, ही शंका येई !
सर्वस्व प्रीतिचें ज्यातें-लाभे, तो होइ विदेही
आनंद हर्ष प्रेमाचा-लाभणें शक्य त्या नाहीं
प्रेमरूप होतां त्यातें-अद्वैत आडवें येई !

प्रेमाचें प्रेमळ गाणें
जें इतरां मंजुळवाणें
आपण तें एकचि होणें
तज्जन्य सौख्य मग नाहीं

समशेर प्रीतिची नकळे-जगतांत दुधारी राही !

+ + +

प्रेम-हेतु प्रेमी ऐसैं-भिन्नत्वें नातें राही
सत्प्रेमीं वृत्ति ज्यांच्या-रमल्या त्या दोषांनाही
एकतानता वृत्तींची-आल्हाद निरतिशय देई

मन, काया, वाचा यांनीं
 एकरूप व्हावें लणुनी
 विनविती प्रभूला दोन्ही
 शंका मग सहजीं येई

समशेर प्रीतिची नकळे जगतांत दुधारी राही

(वरील प्रश्नार्थक कवितेस कै. कवि गोविंदाग्रज यांनी खालील
 उत्तर दिलें आहे)

समशेर दुधारी दिसतां—कां भीशी ऐसा वा रे !
 मरणाची मिळकत लोकीं—तूं मी हें विश्वचि सारें
 या कीं त्या धारेवरतीं— मरणाचें लागे वारें
 जरि शेवट एकचि साचा
 मग वृथा वाद दोघांचा
 कोणीही कोठें नाचा
 प्रेमांतचि होवो काहीं

तो नाच जरि प्रेमाचा—मग वादाचि राहत नाहीं

‘ गोविंदाग्रज ’

“प्रेमाचें अद्वैत”

पद (चाल—आनंदी आनंद गडे)

बोल ऐकतां प्रेमाचे
 तत्व कळे अद्वैताचें
 उमजविण्या जें तत्व जनीं
 तत्वज्ञहि गेले थकुनी
 दिव्य शारदा विविध गुणीं ॥
 झटे विशद करण्या अजुनी ॥
 पटल भ्रमाचें जननयनीं ॥
 कां दिसतें तरिही अजुनी ? ॥
 विविध वृत्तिचे लोक जनीं ॥
 विविध मतें त्यांचीं म्हणुनी ॥

*

*

*

मनोवृत्तिच्या आवर्ती
 सुखदुःखाच्या वा गर्ती
 स्वर्गधरेचा भिन्नपणा
 सहज विशद हो अज्ञजनां

सुखासनीं बसतां कोणी
 “सौख्यपूर्ण” मानी अवनी !
 परंपरा दुर्देवाची
 कवटाळी ज्यातें, त्याची

पती त्याच अवनीविषयीं
 “सुखपूर्ण” ऐशी होई

पुत्रिभ्यतीचा भिन्नपणा
 सुलभ करितसे द्वैतजनां
 विकट अशा मार्गामधुनी
 अज्ञानाचें तत्व जनीं

समजाउनि सर्वां देणें
 न प्रेमाविण कुणि जाणें
 जनीं विजनिं वा राजगृहीं
 असो मनुज कोठें कुणिही
 प्रीतीच्या साम्राज्याचा
 नागरीक असतो साचा
 प्रेमाच्या तालावरतीं
 सर्व जीव नर्तन करितो

+

+

+

हिंस्रपणाच्या विशद गुणें
 हिंस्रकोटि जनता जाणें
 त्रिगुणान्वित मानव कोटी
 सहज दूर त्यातें लोटी !
 हा नैसर्गिक भिन्नपणा
 सहज शिकवितो द्वैत जनां
 परि वात्सल्यें हीं दोन्ही
 एकरूप जाती बनुनी
 प्रेमाच्या साम्राज्याचे
 भक्त असति दोघे साचे
 प्रेम किरण हृदयीं शिरुनी
 द्वैत तमा टाकी हरुनी

*

*

*

सिंहासनिं प्रेमाभावीं
 औदासिन्य कुणी दावी
 भयद विपत्तीच्या गर्तीं
 कुणी प्रेमपूजा करिती !
 सुखासनीं कंठक रुतती

दुःख कर्दमां सौख्य अती
गमे कुणा, कारण याचें
प्रेम एक जगतीं साचें

*

*

*

प्रेमहेतु रविच्या भंवतीं
फिरे निरंतर सृष्टि सती
तोल तिचा सांभाळोनी
तोहि तिला ये वागवुनी
ममत्व जातां विलयाला
दिव्यपणा ये प्रेमाला
अनंत हे ग्रह गोल कसे
पहा जाहले प्रेमपिसे
एक रवीविण अन्य कुणी
जाणति ते लवही न मनीं
अद्वैताचा हा बाणा
सहज लाजवी मनुजांना

+

x

x

मानवतेचा पूर्णपणा
असेल दाखविणें कोणा
प्रेमरूप त्यानें व्हावें
अद्वैता उमजुनि व्याचें

“दिव्य विसर्जन”

(दिव्यत्वावर जडलेल्या प्रेमाचें भक्तींत पर्यवसान होतें व तो प्रेमविषयही देवतारूपच भासूं लागतो; हृदयस्थ सिंहासनावर आरूढ झालेल्या प्रेमदेवतेनें दिव्यत्वाचा त्याग केला व तो त्याग जरी भक्ताच्या हिताकरितां असला तरी देखील खऱ्या निःस्वार्थी प्रेमाच्या भुकेलेल्या भक्ताला त्यामुळें मरणप्राय दुःखच होईल.

देवतेचें दिव्यत्व हेंच त्याचें सारसर्वस्व असल्यामुळें देवतेच्या अधःपतनानें मिळणाऱ्या जीवदानापेक्षां तिच्या दिव्यत्वानें आलेलें मरणच त्यास सुखावह वाटेल.

वरील तत्वाची सार्थकता दिव्याच्या प्रकटज्योतीवर झडप घालणाऱ्या पतंगाच्या कृतींत दिसून येते. या कवितेंत केवळ पतंगाचा प्राण वांचविण्याकरितां दिव्य ज्योतीनें आपल्या दिव्यत्वाचा त्याग केलेला पाहून या निःस्वार्थी प्रेमभक्तानें खालील उद्गार काढिले आहेत. अशी कल्पना केली आहे. पतंगाची उपमा

नेहर्मींच वाईट परिणाम दाखविण्याकरितां देण्याचा कविसांप्रदाय आहे; असें वाटते. परंतु या निःस्वार्थी प्रेमभक्ताच्या कृतीचें खरें रहस्य न जाणलें गेल्यामुळें त्याच्यावर अदूरदर्शित्वाचा आंलेला वृथा दोष त्याच्या कृतीचें खरें रहस्य कळल्यानंतरही तसाच राहूं देणें हें कोणत्याही निस्सीम शारंदाभक्तास अन्यायाचेंच वाटेल व ह्याणूनच या निःस्वार्थी प्रेमवीराचें (त्याच्यावरील अदूरदर्शित्वाचा आरोप काढून टाकून) उज्वल रूप जगाच्या निदर्शनास आणावें या हेतूनें हे उद्गार लिहिले आहेत. वरील विवेचन लक्षांत घेतल्यास पुढील कविता दुर्वोध वाटणार नाही.

(चाल-उद्धवा ! शांतवन कर जा).

हा ! काय असें हें झालें ?—दुर्दैव हाय ! ओढवलें
प्रेमाच्या शिखरावरुनी—हें अधःपतन कां झालें ?

प्रेमाची माझी सेवा

रुचली नच का तुज दैवा !

साधिलास म्हणुनी दावा

दिव्यतेज हाय ! निमालें ॥१॥

२

स्वार्थ काय दिसला माझा—मद्भूदानंद—देवीला ?

का सकंप होउन तीनें—आत्मयज्ञ ऐसा केला

भक्तासाठीं भगवंतें
मरणें हें अनुचित दिसतें
मरण का रुचे देवीतें
भक्तानें प्रेमें पुजितां ॥ २ ॥

३

भक्ति काय माझा दिसला—जड सौंदर्यां देवीला ?
प्रवृत्त म्हणुन का झाली—अर्पाया निज देहाला ?
हें भक्तासाठीं मरणें
भक्तिचें मोल ठराविणें
सद्भक्ता कैसें रुचणें
सद्भक्तवरि हा घाला ॥ ३ ॥

४

जाज्वल्य तेज शतरात्रिचें—प्रखरता दीसिला देवो
त्या तेजें शतपट भक्ती—तव चरणीं माझी राहो
वेगानें शतपट तुजला
विसरुनिया आत्मत्वाला
सिद्ध देह अर्पायाला
दिव्य ज्योति माझ्या विमले !—॥ ४ ॥

५

दिव्यत्व पिपासा माझी—दिव्यत्व आधि दावोनी
वृद्धिगत करुनी देवी—दिव्यत्व आपुलें त्यजुनी

का जाशी नकले मातें

भक्ति काय माझी चुकते ?

स्वार्थाची शंकित भूतें

देवते ! तुला कां दिसली ? ॥५॥

६

निर्मल तव देहावरतीं—घालण्या झडप देहाची

वांछाहि कधीं मी स्वप्नीं—केली न देवते ! साची

तव दिव्यत्वीं गुंगुनिया

जावें ही वांछा हृदया

तव शिखेवरीच मराया

स्वर्गाची माझ्या वसती—॥६॥

७

तुजसाठीं माझे मरणें—जगणेंच तुला वाटावें

तूं आनंदानें मजला—तव शिखेवरीच धरावें

धरुनिया मनीं हा हेत

तुज गणिलें जीवनहेतु

मनिं तुझ्या येउनी किंतू

कां आत्मयज्ञ हा केला ?—॥ ७ ॥

मद्देहविसर्जन करणें—ही सीमा मत्प्रेमाचीं
 प्रेममयी तूं त्या तुजला—रुचली न कल्पना कैची
 निःस्वार्थी माझी भक्ती
 स्वार्थपूर्ण दिसली का ती
 म्हणुनिया दिव्य तव ज्योती
 अंतरली ना भक्ताला ॥ ८ ॥

९

दिव्यत्व पुन्हां घे देवि—धावुनि ये भक्तासाठीं
 निजभक्ता उद्धाराया—घे पुनर्जन्म जगजेठी
 तूं मी हें असलें द्वैत
 मज रुचे मुळीं न जगांत
 तुज आधीं माझा अंत
 मग कठोरता ही कुठली ?— ॥ ९ ॥

ती जगन्मोहिनी माया—देवते ! काय तूं असशी
 प्रज्वलित असुनीही तूं—मूढत्वें मज नच दिसशी
 कल्पना फोल दिसते ही
 चैतन्य कसें मदेहीं
 गुप्त दीप्ति तव असतांही

मी तूं हा नुरणें भेद ॥ १० ॥

देवते ! तुझ्या भक्ताला ओळखलें नच का अजुनी
 गुंगोनि कमलपदिं तुझिया—दिव्यत्वीं जावें मिलुनि

एवढें ध्येय ठेवोनी
 तव चरणीं जातां रमुनी
 दिव्यत्व प्रखरतर करुनी
 दे विदेहत्व भक्ताला—॥ ११ ॥

“ प्रेमयज्ञ ”

—:००००००:—

[स्वार्थत्याग व प्रसंगविशेषीं प्राणत्याग हीं सत्यप्रेमाचीं भग्न-
 कर दिव्यें होत.]

भूषेत कारेशीं वसुंधरा
 सख्या ! पांखरा रसिकवरा !
 प्रणय-गूढ उकलोनि जनीं
 प्रणयरूप जाशी वनुनी
 झणोत कोणी
 जन अज्ञानी
 “ अविचारें दीपावरती
 त्वां आपुली दिधली अहुती ॥ १ ॥
 ममत्व अंतरिं ठेवोनी
 वांछिति प्रणयीं सौख्य कुणी
 विकारवश जीं अशीं मनें
 तींच निंदितिल तुला मुने,

प्रीति--हेतुला

सर्वस्वाला

अर्पुनि तूं तन्मय होशी

पूज्य ह्यणुनि गणितों तुजशी ॥ २ ॥

प्रणयरूपिणी मधुर सुधा

प्राशुनिया विधीने बहुधा

मूर्ति तुझी गोजिरवाणी

निर्मियलीसे सत्य जनीं

कारण त्याविण

प्रेमाकर्षण

जे अद्भुत त्वद्गुदीं वसे

संभवेल हे सख्या ! कसे ? ॥ ३ ॥

प्रेम तुझा जीवन-हेतु

तूं प्रेमाचा विसतंतू

अमूर्त प्रेमाची मूर्ती

दिव्य दीपिकेची ज्योती

मोक्ष--कालसा

वाटुनि सहसा

तन्मय तूं सख्या होशी

वेडे परि मजला करिशी ॥ ४ ॥

“सत्प्रेम मंत्र”

—:०:—

(चाल-उद्धवा शांतवन०)

निःश्वास पूर्ण प्रेमाचे—एकांतीं सोडांयाचे
मंगल मूर्तीं प्रेमाची—होतां राज्ञी हृदयाची
अवशिष्ट स्वार्थी वृत्ता—जालुनीं आपल्या चित्तीं
दिव्यत्व इंद्रलोकींचें—पावित्र्य सर्व स्वर्गींचें
तत्पदींच अर्पायाचें—स्वारस्य हेंच भक्तींचें

चेतन्य तियेला गणणें

तद्रूपचि होउन जाणें

मग अद्वैताचें गाणें

शिकविणेंचि नलगे कोणा ! ॥ १ ॥

“सत्प्रेमसाक्षात्कार”

[चाल-भूपती खरें तें—]

सुख सर्वस्वाची चिता रचोनी हातीं
स्वार्थाचीं प्रेतें ठेवुनियां त्यावरतीं
निज हस्तें देशिल अग्नि तयांला जेव्हां
सत्प्रेम उदय होईल हृदीं वा ? तेव्हां
जीवाचें अटवुनि रक्त रक्तविंदूला

दाळितां लोचनीं बघशिल सत्प्रेमाला
 चाल—तें असे विषारी भारी ॥ जाणुनी ॥
 तळमळशिल तूं संसारीं ॥ अनुदिनीं ॥
 जरि असेल तुजला वैर्य सहन करण्याला
 वाग्वाण जनाचे;—सुखें शोध तूं त्याला

“बाधसुधा”

—:०:—

(चाल—उद्धवा शांतवन कर जा)

लाभली आज मज वाई

वागसुधाच कीं सद्गुरुची ॥ धृ० ॥

प्राशितां कीं व मज येई ॥ त्या दुबळ्या स्वर्गसुखांची

वासनेंत रमले त्यांना ॥ लागते आस स्वर्गाची

परि स्वर्ग धरेला करणें

परणांत जिवंत रहाणें

एकरूप सर्वा गणणें

दिव्यता हीच प्रेमाची ” ॥ लाभली ॥ १ ।

+

+

+

जे मेले त्यांच्यासाठीं—रडणें ही रीत जगाची

वा वाटे नकळे त्यांतें—सीमा ही कर्तव्याची

परि हंसणें या रीतीला—खूण हीच सत्प्रेमाची

मृत-जिवंत भेद जगानें
केला; नच सत्प्रेमानें
अमरत्व जयाचें लेणें

भीति काय त्या मरणाची ॥ लाभली ॥ २ ॥

* * *

“मृत झाला” म्हणते दुनिया—अडमुठीच कीं गमते हीं
हृदयाचा राजा माझा—हृदयींच करी अंगाई
देवदूत वा यमरायें—नेणें त्या शक्यचि नाहीं
दडवितां सप्तलोकीं त्या—हृदयींच शेवटीं राही

मग वृथा शीण नेण्याचें
हो हंसेंच नेणाराचें
जरि निशाण सत्प्रेमाचें

फडकत या हृदयीं राही ॥ लाभली—॥ ३ ॥

‘ सत्प्रेमास ’

(चाल-गजल-अहा ! उदरीं कसा माझ्या)

जडे मन कां तुझ्या चरणीं, कळेना गूढ हें मजला
सुखाशा दाउनी नेसी कुठें ? हें ठाउकें तुजला !
काठिण पथ जो गमे सकलां, परी विश्वास ठेवोनी

तुझ्या चरणां, तुझ्या साठां, फिरे मां सौख्य सोडोनी
कुठें नेशी ? कथीं मातें,—नको तेंही अतां मजला
कुठेंही ने, तुझ्या चरणां समर्पी देह मी अपुला
कमलचरणां विमल भक्ती. तुझ्या ठेवोनि जे रमती
कळे हें एवढें मातें, “ तया देशील तूं सुगती ”

‘ कवीची महत्वाकांक्षा ’

(शिखारिणा) •

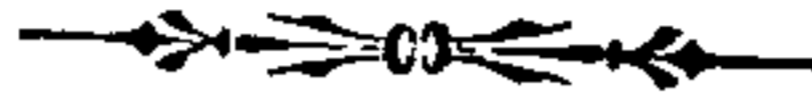
प्रेमाच्या शिखरीं चढोनि बसणें हें भाग्य थोड्या जनां.
लाभे, तें मज लाभतां नच कसा आनंद होई मना
प्रेमाच्या लहरी मनीं उसळुनी जें होय आंदोलन
आत्म्याचें; पुढतीं निरर्थक तया क्षीराब्धिचें मंथन ॥ १ ॥
यत्नें मंथुनि अब्धि, सोज्वल अशीं रत्नें प्रयत्नें जरी
देवें शोधुन काढितां नच तया लाभे; जणो भूवरी
आत्म्याचें अमरत्व मानवगणा दावावया राहिलें
तें सत्प्रेम सुरम्य रत्नमुकुटीं मी पाहिजे रोंविलें ॥ २ ॥
केलें दीप्तिबलें प्रकाशित जिनें हें विश्व, ती दिव्यता
तें सत्प्रेम समस्त मानवगणें दावोनि यां तत्त्वतां
स्वर्गाची महती उगाच जगतीं गाती तयां सांगणें
“ सत्प्रेमाहुनि भिन्न ईश्वर नसे ” तत्वासि या जाणणें.

२३४२

“ स्फुट. ”

“ कमलपराग ”

अनुक्रमणिका.

भाग २ रा-स्फुट.

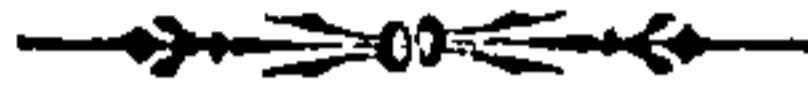
कवितेचें नांव.	प्रसिद्धीचें स्थळ.
१ ईशस्तवन	
२ काव्यनौका ...	विविधज्ञान-विस्तार.
३ कवीचा हट्ट ...	”
४ हुंडा ...	”
५ प्रेमकहाणी ...	”
६ भारत सेवकास ...	भारतसेवक.
७ स्मृतिचित्र ...	वि० विस्तार.
८ चंडोलपक्ष्यास उडतांना पाहून ...	”
९ भारत-लक्ष्मीस कुंकुम-तिलक ...	भारतलक्ष्मी.
१० यशोदेचा प्रश्न ...	लोकमान्य.
११ मृत्यो !	
१२ दृश्यकाव्य ...	वि० विस्तार.
१३ रजनीचें वैधव्य ...	काव्यरत्नावलि.

१४ कोडें			
१५ स्वागतपर			
१६ भाऊबीज			
१७ कोण ही बाला ?	...	...	खेळगडी.
१८ प्रतिभादर्शन	...	...	नवयुग.
१९ आनंदी फुलें.	...	...	”
२० राधारोष	...	...	मनोरंजन.
२१ राधासखिसंवाद	...	...	नवयुग.

कमलपराग.

भाग २ रा.

१ ' ईशस्तवन '

(राग-पुर्या घनेश्री.)

आस हीच पुरवी ॥ दयाळा ॥ धृ० ॥ भक्तवत्सला ॥
वत्सलतेला ॥ न पुरे तुज ऊर्वी ॥ १ ॥
वांछित राष्ट्राचें ॥ मनाचें ॥ तूं पुरवोनी ॥
मार्ग दाउनी ॥ सुखवि हिंद जननी ॥ २ ॥
कार्यक्षम सकलां ॥ दयाळा ॥ तूंच करोनी ॥
बंधूभगिनी ॥ वाढवि ऐक्य जनीं ॥ ३ ॥
ज्ञानामृत द्याया ॥ दयाळा ॥ निज भगिनींना ॥
झटती त्यांना ॥ दे यश सत्कार्यीं ॥ ४ ॥
आस हीच पुरवी ॥

२ “काव्यनौका”

स्फूर्ति चंद्रमा उदय पावला
शद्वार्णव खळबळुनी गेला
अर्थाच्या लाटांनीं भरला

वाग्देवी ! काव्याची नौका सुखें चालुं दे त्यांत ॥१॥

हाळुं दे, ती या लाटांनीं

जाइल तर जाऊं दे गगनीं

गणमात्रांच्या क्षुद्र वल्ह्यांनीं

सावरून धरण्याची—खटपट होइल व्यर्थ अशांत ॥२॥

केशवसुत कवि धवल यशाचे

शीड करोनी या नौकेचें

विहरत असतां भीति पाहिचे या नौकेस कशास ? ॥३॥

होकायंत्र नको मज दुसरें

त्वन्नयनींचा कटाक्षचि पुरें !

ठेउनि दृष्टि त्याच्यावरतीं जाइन पैल तिरास ॥ ४ ॥

अरसिकतेची दुष्ट भोंवरी

जर असली कोठें या सागारिं

सावध मजला कर वेळेवरि
 नाही तर गिरकींत सांपडुनि जाइन रसातळास ॥ ५ ॥
 काव्यद्वेष्या नक्रापासुनि
 सावध मज वेळींच करोनी
 सोडिव नाही तर हे उदरीं पचवितील मज खास ॥ ६ ॥
 प्रवास ऐसा खडतर करुनी
 रसिक—हृदय तीरास गांठुनि
 मग आला जर मृत्यू मजला सुखें वरिनि मी त्यास ॥ ७ ॥

३ “कवीचा हट्ट.”

—:००००००:—

जाइन फिरेन नभांतरीं
 दिव्य कल्पनेमाझारीं
 व्यापकता बहु विस्तृतता
 सृष्टीची तुम्ही गातां
 वृथा खरी ही प्रौढि परी
 अनुभव आला परोपरी

एक भरारी काव्याची
स्वभू भरुनि उरे साची ॥ १ ॥

कोंदट भू-कैदेत अतां
मज येईना वावरतां
मज स्वच्छंदें गाऊं दे
नहीं सहज मज विहरूं दे ॥ २ ॥

दिव्य कल्पनांची वसति
भू-लोकावर जर असती
रमणियता भूलोकींची
लाजविती स्वर्गा साची ॥ ३ ॥

स्वभूचा सोपान बरा
मारुत वाटे मजसि खरा
झर झर मी त्याच्यावरुनी
स्वभू अंतर तोडोनी
जाइन चढेन दिगंतरीं
भू-दुःखें सोडोनि दुरी ॥४॥

कविवर्यांच्या आत्म्यांना
तेथें बघुनि विहरतांना

घेइन तानांवर ताना
 गात मधुरतर गीतांना
 म्हणतिल ते अनुभव पहिला
 घेउनि हा वेडा बनला ॥५॥
 परि त्यांच्या उपहासाची
 पर्वा मी करितों कसची ?
 मों माझे हुडकाय्याला
 लाविन काव्यस्फूर्तीला
 आत्मानुभव मला मिळतां
 म्हणतिल हा वेडा न अतां

४ 'हुंडा'

—:०:—

(मंदाक्रांता.)

१

दुःखोद्वेगें हृदय भरलें शब्द येई न वाचे
 हा ! हा ! बाले मग तव मना शांतवूं सांग कैचे ?
 देतां तूतें जरठकारिं महुःख होई मनातें
 गे ! राहीना गति परि दुजी याविना अन्य मातें

२

बाल्यां आयू सुखकर दुजा होय, कष्टी तुझे तें
गेलें त्याचें स्मरण अजुनी मन्मना ताप देतें
दारिद्र्यें ज्या सतत छळिलें तद्गृहीं जन्मुनीयां
गेलें बाले ! अहह ! तव हें सर्व आयुष्य वायां

३

घावी तूतें तरुण सुवरा आस ऐशी धरोनी,
संशोधोनी सकल अपुली ज्ञाति गेलों थकोनी
बाराशेंची भरुन गठडी पाहिजे ग्रंजुएटा
गेलों तेथें चुकुन म्हणुनी होय माझीच थडा ॥ ३ ॥

४

‘हुंडा’ आम्हां मुळिच नलगे, विश्वविद्यालयाचा
सांभाळावा सकल अपुल्या खर्च तो जांवयाचा !
बोले ऐसें मृदु वच कुणी कौतुकानें विलोकी
स्वार्थत्यागी नच कुणि असा वाटलें त्यास लोकीं

५

शालीं नाहीं अजुन पुरतीं पुस्तकें चार ज्यांचीं
चिठी ज्यांच्या परि गळिं दिसे हाय ! ती पांचशेंची
लाभेना ज्या परिगृहिं पुरें अन्नही एकवेळ
हुंडा त्यातें मग नच कसा सांग वाटेल काळ

६

६

पावित्र्यें जो परिणयविधि श्रेष्ठ शास्त्रीं, तयाचा
व्हावा ऐसा अहह ! जागिं का आज विक्रेय साचा
दुष्टा ! स्वार्था इतर तुजला मार्ग झाले निकामी
वाटोनी कां विमल विधि हा योजिशी तूं स्वकामीं

७

चित्तेनें या विकल असतां ऐकिलें वृत्त कानीं
ज्ञातीची हो परिषद तिथें प्रश्न हा ये म्हणोनि
औत्सुक्यानें नभिं बघुनियां चातकें मेघ जेंवी
आनंदावें; मम मनहि तें हर्षलें जाण तेंवी

८

होतां जैशी दिनकर--करीं मेघमाला निरस्ता
नैराश्यें हो झडकरी जशी चातकाची अवस्था
ऐकोनियां परिषद ठरावास मी तेंवि खिन्न
झालों; मारी जरि मजसि मज्जाति तारील कोण ?

९

गे ! ठेवावें तुजसि अविवाहीत आजन्म ऐसें
आलें चित्तीं परि सहन हें होय जातीस कैसें

७

केलें मातें अजवरि किती त्रस्त लोकापवादें
बोले ! त्याचें स्मरण अजुनी क्षुब्धता मन्मना दे

१०

झालीं ज्यांचीं विकसित मनें उच्चशा शिक्षणानें
राष्ट्रोत्कर्षास्तव झगडती आज जे दीर्घ यत्नें
हा ! हा ! त्यातें परि नच दिसे रीत ही घातकारी
तेव्हां आतां विनवुं कवणा कोण दीनास तारी

५ 'प्रेमकहाणी'

(चाल-फुलें वेलीचीं.)

चित्त देवोनी ॥ प्रेमाची ऐक कहाणी ॥ ध्रु० ॥

बालपणीं आपण दोषींनीं

लटपटुंचा संसार करोनी

लटकें सुख अनुभविलें म्हणुनी

चित्त देवोनी ॥ प्रेमाची ऐक कहाणी ॥ १ ॥

मातृपदाची खरी कल्पना

अशक्य होणें जरि बालमना

तरीहि गेलों माता बनूनी !

चित्त देवोनी ॥ प्रेमाची ऐक कहाणी ॥ २ ॥

निर्जिव बाहुलि घेउन हातीं

सजिव बाल तिज गणुनी चित्तीं.

गेलों मातृपदीं मग चहुनी

चित्त देवोनी ॥ प्रेमाची ऐक कहाणी ॥ ३ ॥

मातृपदाची पुसट कल्पना

निसर्ग देई मग बालमना

बाहुलिविण नच करमे म्हणुनी

चित्त देवोनी ॥ प्रेमाची ऐक कहाणी ॥ ४ ॥

तन्मय झाली अपुली वृत्ती

अपुलेंपणहि विसरलों चित्तीं

सर्वस्व तिला गणिलें म्हणुनी

चित्त देवोनी ॥ प्रेमाची ऐक कहाणी ॥ ५ ॥

‘ तापानें फणफणली सोनी ’

लटकी मनि कल्पना करोनी

बसलों तिज रात्रंदिन घेउनि

न सुचे कांहीं ॥ घाबरून गेलों बाई ॥ ६ ॥

“ दृष्ट लागली काय कुणाची
 कीं बाधा ही मुंजोबाची
 नव्हेत ना चिन्हें प्लेगाचीं
 बघ गे ! आई ! ॥ कां अशि करिते सोनी ही ॥ ७ ॥

दुग्धपान नच करी अतां ही
 समजाउनि थकलों अम्हि वाई
 तूं तरि तिज समजावी आई ! ”
 दीन होवोनी ॥ काथिलें आपण दोर्धीनीं ॥ ८ ॥

कळवळुनी अश्रुपूर्ण नयनीं
 काथितां हें, मग अपुली जननी
 हंसली दोर्धीनाही वदुनी
 “ औषध देतें ॥ व्हा उगी, पुसा अश्रूतें ” ॥ ९ ॥

सोनी अपुली हातिं घेउनी
 लटकी अपुल्या स्तनीं लावुनी
 दुग्धपान करिते, सांगोनी
 समजावोनी ॥ घे चुंबन अपुलें जननी ॥ १० ॥

मातृहृदय तें आतां कळतें
 बाळपणाहि मजला आठवतें

परि दुर्देवा पुढतीं माते
न दिसे कांहीं ॥ ये अश्रुपूर मन्त्रयनीं ॥ ११ ॥

प्रेम पूर्ण किति मातृहृदय तें
असतें, हें मज आतां कळतें
परी मातृपदसुख कोठें तें
हतभागीला ॥ हें कळलें आतां मजला ॥ १२ ॥

दुर्देवाचा घाला आला
बालपणीं मुकलें मत्पतिला
आंचवलें मग सर्वस्वाला
मातृपदाला ॥ मग कुठचा थारा उरला ॥ १३ ॥

सहज परी लाभे इतरांतें
दुर्लभ तें हो हतभागिनितें
विचार हा जाळी हृदयातें
ताई ! म्हणूनी ॥ काथितें ही तुजशि कहाणी ॥ १४ ॥

मुकल्यें जरि मी मातृपदाला
परमेशा परि विनवी तुजला
अनुभव हा नच दे इतरांला
मृत्यो ! देई ॥ तव चरणीं ठाव मलाही ॥ १५ ॥

६ 'भारतसेवकास'

—:०:—

चाल-जरी कुणा श्रीमंताचा.

दीर्घ आयु लाभो तुजला ॥ हिंदसेवकाला ॥ध्रु०॥

मातृभूमि-प्रेमें प्रिय हो ॥ भरत-भूजनाला

धर्म-नीति-देशप्रीती ॥ हिंदबांधवांची

वाढवोनि यत्नें पदरीं ॥ घेइ तूं यशाला

दीर्घ आयु लाभो तुजला ॥ हिंदसेवकाला ॥ १ ॥

स्वैर घातकी ज्या खूटी ॥ चालती समाजीं

आर्य-तेज हरुनी करिती ॥ विघ्न देशकाजीं

संहरुनि त्यांतें, कंठीं ॥ धरी विजयमाला

दीर्घ आयु लाभो तुजला ॥ हिंदसेवकाला ॥ २ ॥

भिन्न जातं अथवा राहो ॥ धर्म ही कुणाचे

पुत्र सर्व असती परि ते ॥ वंद्य आर्यभूचे

यत्न करोनीया ठसवी ॥ याच भावनेला

दीर्घ आयु लाभो तुजला ॥ हिंदसेवकाला ॥ ३ ॥

७ “ स्मृति-चित्र ”

(चाल-उद्यां बघ-जातें)

सायंकाळीं ॥ पाहिला एक मी माळी ॥ धृ० ॥

झारी हातिं पयानें भरुनी

गीत मुखें अस्पष्ट गाउनी

संस्मृतिचें ही भान विसरुनी

सिंचितां वल्ली ॥ संतोष होय त्या काळीं ॥ १ ॥

आस्थेनें कर्तव्य आपुलें

करितां आनंदानें डोले

गान मुखींचें स्पष्ट उमटलें

कन्यका वल्ली ॥ जीवनें प्रफुल्लित केली

हातीं घेउनि या वल्लीला

वेढा देइ तिचा वृक्षाला

मानी धन्य जमीं अपुल्याला

कन्यका वल्ली ॥ संलग्ना वृक्षिं जहाली ॥ ३ ॥

+

+

+

मेघाच्छादित अंबरोदरीं
कडकडती सौदामिनि भूवरि
झंझावात भराज्या मारी

भयद या कालीं ॥ वल्लरी-स्मृती मज झाली ॥ ४ ॥

वायू-दुःखोच्छ्वास वाहती
खवळे संशयोदधी चित्तीं
लाटा तर्कवितर्क उसळती

“विचारी वल्ली” —सद्गदीत वृत्ती झाली ॥ ५ ॥

लगबगिनें तैसाच निघोनी
गेलों धावत मी उद्यानीं
दृष्टी चोहिकडे फेंकोनी

पाहिली वल्ली ॥ भूवरी हाय ! पडलेली ॥ ६ ॥

तारिल म्हणुनी वरिलें ज्याला
वृक्ष तोहि उन्मळुनी पडला
कालें घात अकालीं केला

कन्यका—वल्ली ॥ गतधवा होय त्या कालीं ॥७॥

माळी ही त्या स्थलीं पातला
क्षणैक दुःखें विव्हल झाला

विचार परि तन्मानसिं आला
हर्षित झाली ॥ मुद्रा दुःखें वरिलेली ॥ ८ ॥

भूवरुनी उचलोनि घेतली
सिंचुनि जल प्रफुल्लित केली
वृक्षीं दुज्या वेष्टुनी दिधली
कन्यका—वह्नी ॥ संलग्न पुनरपी झाली ॥९॥

× × ×

कालें पुष्पवती होवोनी
दाहि दिशा परिमलें भरूनि
जनकातें संतोष देउनी
कन्यका—वह्नी ॥ सुख अनूभवोनि निमाली ॥१०॥

• • •

हाय ! परी गत—भर्तृबालिका
निराधार पतिविना मह्लिका
अनुभवितिल का संसार सुखा—?
विभो ! या कालीं ॥ हो तूंच तयांचा वाली ॥११॥

×८ चंडोलपक्ष्यास उडतांना पाहून—

(चाल-सुकुमार असुनि तूं फार)

अंबरीं मारुतापरी स्वैर संचरशी

वद सख्या ! कुठें ही कला गूढ शिकलाशी ॥१॥

रविकिरण मेघ भेदून येति भूवरतीं

हिमबिंदु निजकरें मौक्तिक जे भासविती ॥ २ ॥

का तया स्वागतावया होशि तूं पुढतीं

भाग्यवंत तारि तूं सख्या ! खचित भूवरतीं ॥३॥

ज्यापरी विचारांबरीं लुप्त कवि होई

क्षण मेघोदरिं तव वपू भास हा देई ॥ ४ ॥

त्वद्गान हारि मद्गान विषय वद त्याचा

मी यत्न करिन त्या काव्यां गुंफायाचा ॥ ५ ॥

मागुतीं दृष्टि भौवतीं मनुज टाकोनी

गत वैभव अठवी झुरे सतत कीं स्वमनीं ॥ ६ ॥

जरि हसे तरीही वसे काळजी चित्तीं

हा जन्म आमुचा व्यर्थ वाटतो जगतीं ॥ ७ ॥

× सुप्रसिद्ध आंग्वकवि शैले याच्या कावितेचा अनुवाद आहे.

मधुगान परी ये न तान त्यांत दुःखाची
 परि सख्या ! तशी नच गोष्ट तुझ्या वाणीची ॥८ ॥
 त्वत्तान संसृती—भान हारुनी देई
 आनंद; जादु अद्भूत मुखीं तव राही ॥ ९ ॥
 न द्रवे गतधवा—रवें हृदय, नर तेही
 तव गान ऐकुनी तल्लिन होतिल पाही ॥ १० ॥
 दे जरा मला तव गिरा जिचें सामर्थ्य
 गत—धवा कार्थिं लावोनि करिन मी सार्थ ॥११॥
 कारुण्य करुन उत्पन्न महत्कार्या या
 साधण्या मधुर तव गान कथीं मज सख्या ॥१२॥
 निर्जनीं घोरशा वनीं गाशि तूं जेथें
 उपयोग वाणिचा काय तुझ्या वद तेथें ॥ १३ ॥
 ज्यापरी गिरीगव्हरीं पुष्प सुकुमार
 उपजतें व्यर्थ, तव गान तेंवि ठरणार ॥ १४ ॥
 दे मला वाणि निर्मला तुझी, अबलांचें
 दुःखाश्रूमिश्रित घे आशिर्वच साचे ॥ १५ ॥

९ 'भारतलक्ष्मीस कुंकुमतिलक'

(चाल-उद्धवा शांतवन कर जा.)

नवखंडे पृथ्वी सारी—वैभवे जियेच्या नटली
 औदार्य शौर्य अभिमानी—होती जी एके कालीं
 ती आर्यभूमि एकाकीं—हतबल कां ऐशी झाली
 तम नैराश्याचें सारें
 कां आर्यावतीं पसरे ?
 मृत उद्यम झाले सारे
 सत्पुत्र तिचे हळहळती ॥ १ ॥

+ + +

संमृद्ध सदा धनधान्यां—होती जी एके कालीं
 संप्रती पोटचे गोळे—मरतात तिचे दुष्काळीं
 पाहोनि तिला दारिद्रीं—दुःखाश्रू ज्यांच्या नयनीं
 येती नच, धिक् ते त्यांनीं—कष्टविली अपुली—जननी
 ऐशा या आपत्कालीं
 बंधूंना व्हावा वाली

सुखवाया जननी अपुली
कन्यका कोण अवतरली ? ॥ २ ॥

+ + +

ती धन्य भरतभूमाता—कन्यकाहि धन्य तियेच्या
आत्मयज्ञ करुनी प्रेमें—तद्धितार्थ झटती साच्या
दारिद्र्य तिचें वाराया
ये “ भारत—लक्ष्मी ” उदया
सौभाग्य तिलक लावाया
तिजला कविकन्या आली ॥ ३ ॥

१० “ यशोदेचा प्रश्न ”

(गोपाल कृष्णाच्या गोरस चोच्यांनीं त्रस्त झालेल्या गोपिका यशोदेकडे आपल्या तक्रारी सांगण्याकरितां गेल्या. श्रीकृष्णाच्या दर्शनलालसेनें राधिकाही त्यांच्या बरोबर गेली; परंतु राधिकेनें यशोदेजवळ कृष्णाविरुद्ध कांहींच तक्रार केली नाही. इतरांच्या तक्रारी ऐकून यशोदेनें श्रीकृष्णास विचारलेल्या प्रश्नाचें श्रीकृष्णानें राधेकडे हास्य मुद्रेनें पहात खोंचदार उत्तर दिलें आहे.)

(चाल-लाल शाल जोडी जरतारी)

“ आजवरी नवनीत चोरिलें
 सांग किती तूं” बाल हरी
 असतां वेष्टित गोपकुमरि हरि
 प्रश्न यशोदा त्यास करी
 तृषार्त नयनें एकवार मग
 दृष्टि राधिकेवर फिरवी
 सलज्ज सस्मित होत राधिका
 मुख अपुलें पदरें लपवी
 धीट परी तो सहज विनोदें
 येतां उचलुनी त्या घेई
 हत्कंपा देखोनि रमावर
 कर अपुले कंचुकिं नेई
 पीनपयोधर धरुनि यदूवर
 कुतुकें “—बघ इतुकेंच”—परी
 अर्थ मनीं उमजोनि राधिका
 चुंबुनि हरिमुख बंद करी

११ 'मृत्यो !'—

(अंजनीगीत)

१

सुखदुःखाच्या सीमेवरतीं
जीव संशयी जे तळमळती
द्याया त्यांतें चिर विश्रांती—

मृत्यो ! तूं येई

२

बालपणींच्या गोड कल्पना
मृत अपुल्या नयनीं दिसतांना
भेसुर वाटे जग हें ज्यांना—

मृत्यो ! त्यां नेई

३

प्रेमाभावीं जगिं वावरतां—
दिसते येथें असंख्य जनता.
परि न रुचे हें ज्यांच्या चित्ता

मृत्यो ! त्या नेई

अव्याहत हेतू दुष्टांचे

येतां पूर्ण फळाळा साचे
 बघतां विटलें मानस ज्यांचें—
 मृत्यो ! त्यां नेई

१२ ' दृश्य काव्य '

—:०:—

(अंजनीगीत.)

घेउनि बाल कडेवर बाला
 हांसुनि रुसुनी खेळवी त्याला
 कपोल प्रेमें चुंबी ती, तें—

—फिरवी वदनाला ॥ १ ॥

क्रीडा त्या बालेची बघुनी
 सौहृदत्व मन्मनीं दाटुनी
 सहजचि त्या स्थलीं उभा राहिलों

संतोषोनि मनीं ॥ २ ॥

हाय ! दृष्टिला पडलें जें तें
 अजुनी मन्मानस कापवितें
 कुंकुमविरहित भाल तियेचें
 दिसलें कीं मातें ॥ ३ ॥

विद्युत्पाते शंशावार्ते
 जी स्थिति काननि वृक्षा येते
 हाय ! मनस्थिति तैशी झाली
 देखुनि भालाते ॥ ४ ॥

कौतुक हर्ष मनीं मावळले
 दुःखे मन्मानस आक्रमिले
 खेदोद्गार मुखांतुनि माझ्या
 सहजचि हे आले ॥ ५ ॥

दुःखद स्थिति तव तुज नच कळते
 म्हणुनी वदनीं हास्य दिसे ते
 दुःख भाळिचें परि कळतां तुज
 जाइल विलयाते ॥ ६ ॥

माता होरपळे तुज बघुनी
 भालीं अपुला हात लावुनी
 वदे विधात्या ! प्राप्त काय तुज
 हो ! ऐसें करुनी ॥ ७ ॥

लतिका युवती जों न वाढली
 पाति-वृक्षें जों नच परिरंभिली

निघृण कालें वृक्ष छेदितां

अबला ती झाली ॥ ८ ॥

काला ! बाला अबला करुनी

विक्रम कां तव दाविशि भुवनी

नाच कृतीची लाज कशी तुज

वाटे नच अजुनी ॥ ९ ॥

किंवा हा तव खेळचि झाला

जन्मभरी जो रडवी इजला

तरी विधात्या ! कठोर तुजसम

कोणी नच झाला ॥ १० ॥

अशुभ भाल करुनी बालेचें

चित्र बनविलें करुण रसाचें

कठोर नरहृदयास आणण्या—

पाझर; वद वाचे ॥ ११ ॥

शापभ्रष्ट देवी वा म्हणुं तरि

सद्धेतूतें धरुनि अंतरीं

नारिगणांचीं दुःखें कथण्या

येई भूमिवरी ॥ १२ ॥

रुचिर बाल्य तव नित्य रहावे
 यौवन वैभव तुज न कळावे
 संमोहीं जें लोटी, तें तुज

लुप्त सदा व्हावे ॥ १३ ॥

मन्मथ स्वैर गतीनें फिरतो—
 भूतलिं; परि गांठो न तुला तो
 हरदृष्टीसम बाल्ये बाले !

भस्माचि होवो तो ॥ १४ ॥

संसृतींत राहोनि संसृति—
 पाशापासुनि दूर असो ती—
 मति तव; बाले ! हेंच मागणें

आहे मम जगतीं ॥ १५ ॥

होतां शाप—दूर तव काया
 दिव्यत्वानें पावोनीया
 स्वर्गिं देवि आरोहण करुनी

उद्धरुं दीना या ॥ १६ ॥

१३ ' रजनीचें वैधव्य '

(चाल-हा नका करुं अविचार)

रजनी विगत--धवा भासे, कृष्णवदन तें लपवायाला
 मेघपदर मुखिं सारितसे ॥

हिमांशु कुंकुमतिलक भालिचा ॥

हस्ति पुसोनी टाकी साचा ॥

देइ झुगारुनी उड्गणांचा ॥

गजरा कुंतलिं जो विलसे—रजनी विगतधवा भासे

१४ ' कोडे '

(चंद्रोदय होतांच प्रफुल्लित दिसणाऱ्या कुमुदिनीच्या अंतःकरणांत प्रखर तापदायक रवीच्या वियोगाचे विचार नसतीलच अगर अरुणोदयानें नवजीवन लाभल्याचा आव घालणाऱ्या कमलिनीच्या मनांत तिच्या सुग्ध विलासानें वश न होणाऱ्या चंद्राविषयीं पूर्ण औदासिन्य असेलच असें म्हणण्याचें धाडस फक्त कवीच करूं शकतील !!)

(चाल—आनंदी आनंद गडे.)

अरुणोदय होतां रजनी—खिन्नपणा दावी वदनीं
कमलिनि चंद्रोदय होतां—वदनीं दावी विषण्णता
प्रेमाचीं असलीं चिन्हें—गायिलि आजवरी कविनें
स्त्रीहृदयाचें मर्म परी—जाणति का ते खरोखरी

+

x

+

“ वदनीं दिसतां विषण्णता—प्रेमाची हृदयीं सरिता
वाहे, ” अनुभव हें शिकवी—म्हणुनच वेडे गणिन कवी

‘ आनंदी आनंद गडे—जिकडे तिकडे चोंहिकडे ’
 वदला वाणी बालकवी—अतितर जी जनता भुलवी
 सत्प्रेमाचे प्रखर धडे—शिकतां जे होती वेडे
 बालकवीची त्या वाणी—बालासम वाटे भुवनीं
 स्त्रीहृदयाची अगाधता—विशद करिल का कधिं धाता ?

× × ×

१५ “स्वागतपर”

(पद. राग—कलिंगडा)

मुदित अखिल भगिनी—गण स्वागतास भारी ॥
 भगिनिमनविहारी ॥ चाल ॥ ये श्रम अति घेउनि ॥
 बोधसुधा ॥ वर्षाया ॥ भगिनीहित साधाया ॥
 माधवमनहारी ॥ भ०॥चाल॥ ‘कमला’ “कमले”
 समान ॥ भगिनीहित विमलासन ॥ स्थित
 बघुनी भगिनीगण ॥ हर्षित हो भारी ॥ भगिनि०॥

१६ ‘भाऊबीज’

(उद्धवा शांतवन कर जा०)

पातला दिवस भाग्याचा—वाटतो आज मज बाई
 येती कां आनंदोर्मी—भगिनीच जाणती हेंही

प्रेमाचा त्यांच्या ठेवा—तद्गृहासि बंधू येई
 हा पर्वकाल भाग्याचा
 भगिनीच्या आनंदाचा
 शांतीच्या साम्राज्याचा
 कंकणें मंजुरव करिती ॥ १ ॥

* * *

ये ये तू भाऊराया!—लोचनें तुजकडे वळती
 वर्षाच्या भेटीसाठीं—हृदयाच्या वृत्ती हलती
 कोठेंही जरि असलासी
 धाउनी तरीही येशी
 आधार तुझ्या भगिनीशी
 होशी हें जाणें चित्तीं— ॥ २ ॥

* * *

आवाहन असलें कानीं—पडतां ते स्तब्धचि बसले
 प्रेमाच्या साम्राज्याला—ते खरेखुरे अंतरले
 हृदयाच्या सात्विक वृत्ती
 भगिनी भगिनी ओरंडती
 रक्तबिंदु नयनीं येती
 नैराश्यें ज्यां आक्रमिलें— ॥ ३ ॥

ओवाळणि घेउन हातीं--हृदयीं तूं मजला बाही
 कोठेंहि असो मी तेथें-- येईन धाउनीं ताई
 पावित्र्यां वृत्ती रमतां
 स्वर्गाची करि भू समता
 ये दिव्य ध्येय मग हातां
 अमरहि मृत बंधू होई—॥ ४ ॥

१७ ' कोण ही बाला ? '

—:००००००:—

(चाल-उद्यां बघ जातें)

कोण ही बाला ॥ उधळिते हास्यसुमनाला
 मुग्ध मधुर बाल्यां उद्भवतें
 तारुण्यां जें विकसित होतें
 पावित्र्यां नव तेजें खुलतें
 स्वर्गधरेला ॥ लावी जें चुंबायाला ॥ कोण ही बाला ॥
 दिव्य प्रीतिच्या प्रभातकालीं
 हृदांबरीं जी प्रभा वितरली
 प्रतिबिंबित ती होय कपोलीं
 सत्प्रेमाला ॥ जणु मूर्तरूप बायाला ॥ कोण ही ०
 नयन--कंज-मधु-सुधासेवनीं
 कनिनीकेचे भ्रमर रमोनीं
 बद्ध होति ते जरी क्षणोक्षाणि

सत्प्रेमाला ॥ वंदिवास. स्वार्थी घडला ॥ कोण ही०

कृष्णवर्ण कुंतलमेघांनीं

वदनचंद्र आक्रमिला म्हणुनी

दूर करी त्या निजहस्तांनीं

सत्प्रेमाला ॥ सन्मार्ग दाखवायाला ॥ कोण ही०

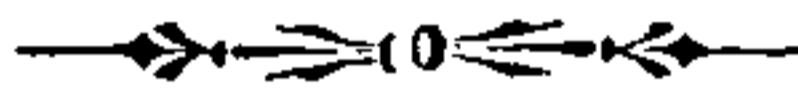
भीलन वा हें स्वर्गधरेचें

प्रतिभामंदिर वाग्देवीचें

मूर्तरूप त्या सत्प्रेमाचें

दावायाला ॥ अवतरे धरेवर वला ॥ कोण ही०

१८ “प्रतिभादर्शन”

सृष्टि सतीची जी प्रतिमा ॥ सहज लाजवि तिलोत्तमा
हृदयाची माझ्या देवी ॥ ती न कशी सांगा व्हावी ?
गुंगत तच्चरणीं असतां ॥ कोण सती ती ? कां पुसतां ?
वसंत आगमनें लाली ॥ वदा कुणाच्या ये गालीं ?
रहस्य परि याचें कोणी ॥ विचारिलें का तिज अजुनी
चारुतरा परि ती बघुनी ॥ मुनिही जाती गुंगोनी.

*

*

*

गद्याचा हो अंत जिथें ॥ काव्याचा आरंभ तिथें
कुंठित हो जेथें वाचा ॥ जन्म तिथें कल्पकतेचा
सृष्टीच्या सौंदर्याची ॥ परमावाधि होते साची

चि० रघु-तान्ही-चंद्रिका.
कोमल पुष्पे माझीं तीं । अर्पुनि मज काव्यस्फूर्ती ॥
कल्पतरु लज्जित करिती । परमेशा ! रक्षी त्यांना ॥
(आनंदी फुलें)

स्वर्गांच्या सौंदर्याचा ॥ अरुणोदय होई साचा
मग कवि—मानस—चंडोल ॥ मोदभरें बोले बोल
कशास पुसणें मग त्यातें ॥ कोण तया वाचा देतें ?

* * *

दिव्य चंद्रिका मन्मनिची ॥ मत्संनिध खेले साची
तद्दर्शनमात्रें स्फुरती ॥ पवित्र ज्या हृदयीं वृत्ती
त्या वृत्तींचो नवमाला ॥ अर्पितसे वाग्देवीला
सृष्टि सतीची पवित्रता ॥ बालमुखीं दिसते आतां
जननीच्या अंकावरतीं ॥ “कमल”दलीं विंदूसम ती
बाला जी गोजिरवाणो ॥ ती रचिते माझीं गाणीं

१९ ‘ आनंदी फुलें ’

(आनंदी लहान बालकें हीं सृष्टिसतीचीं जिवंत काव्येंच होत !
सृष्टिसतीच्या अशाच कांही काव्यांना उद्देशून खालील कविता
लिहिली आहे हें लक्षांत ठेवून कविता वाचली असतां ती दुर्बोध
होणार नाही असें वाटतें.)

(चाल-राजहंस माझा—)

उधळिलीं फुलें हीं कोणी ?—हृदयाचें केलें पाणी
अर्थहीन अस्फुट वचनीं—लाजविलीं माझीं गाणीं
जीं प्रेमळ गाणीं कोणीं—हृदयाच्या तारा पिलुनी
दुःखाच्या तारेवरतीं—नाचविलीं संतत असतीं

संप्रती परी तीं गीते
 कोणती तार हलवाते ?
 कां पुसतां आतां माते ?
 आनंदीं गेलों विरुनी ? ॥ १ ॥

• • •

आधार मनाला होता—दुःखांत बालप्रतिभेचा
 आनंद वसंतीं फुलला—फुलवाग बालसुमनांचा
 भृंगासम ज्यांच्यावरतीं—लोभला जीव हा साचा

कोमल पुष्पें माझीं तीं
 अर्पुनि मज काव्यस्फूर्तीं
 कल्पतरू लज्जित करिती
 परमेशा ! रक्षी त्यांना ॥ २ ॥

२० ' राधाशेष. '

—:०:—

(भगवान् श्रीकृष्णाशीं राधिकेचें नातें कोणत्या प्रकारचें होतें याविषयीं पुराणांतून कितीही अश्लाघ्य वर्णन असलें तरी ' कुंज-विहारी ' ' राधामाधव ' वगैरे नाटकांत दर्शविल्याप्रमाणें पवित्र-प्रेमाच्या—भक्तीच्या—सांखळींत हा भक्त-भगवंताचा दुवा जोडलेला असावा असेंच बहुतांशीं पुष्कळांस वाटूं लागलें आहे. रा. खाडीलकर यांनीं आपल्या ' स्वयंवर ' नांवाच्या नाटकांत राधा ही कृष्णाची

गुरुदेवता होती असें ध्वनित केलें आहे. याच्याच थोडासा पुढें जाऊन प्रस्तुत कवि राधेला श्रीकृष्णाची माउली—गुरु माउली समजत आहे. जगन्नालकाला देखील प्रेमाचा धडा घेतांना राधेला माउली करावें लागलें असें म्हटल्यानें शुद्ध प्रेमाचा प्रभाव पारमार्थिक दृष्ट्याही अधिक खुलून दिसतो; यांत संशय नाही.

खालील कवितेंत पेंद्यावरही आपल्याप्रमाणेंच राधेचा लोभ जडावा म्हणून नाटकी श्रीकृष्णानें बाललीलेचें पंचांकी नाटक कसें करून दाखविलें याचें वर्णन आहे. राधामाधवावरील स्वर्गीय संबंध लक्षांत वागवून ही कविता वाचल्यास अप्रशस्त असें तीत काहीं दिसून येणार नाही.)

“ बालकवि. ”

(चाल—राजहंस माझा निजला.)

तूं खरा नाटकी असशी—ओळखिलें आतां तुजशीं
भुलउनी झुलविशी मजशी—परि गळि पेंद्याच्या पडशी
मी राधा श्रीकृष्णाची—हा गर्व मला होतांची
पेंद्याचे करिशी लाड—आणाय मजला चीड
कपटी तूं सर्व जगाचा—वटुं कशास शिणवुनि वाचा
भावड्या इतर गोपींना—तव कावा हा समजेना
परि बाळपणापासोनी—खेळविलें तुजला म्हणुनी
ओळखते तुज यदुराया—कां नाटक करिशी वायां ?

*

*

*

तुजवरी नसे मम माया—बोल तूं सुखें यदुराया
परि वच हें वदतां वदनीं—कां येत कन्हया पाणी

तू गणिशी राधा भोळी--येथेंच चूक तव झाली
 घे खुशाल घे पेंघाला--बोल त्या जिवाचा झेला
 या असल्या सोंगें राधा--फसणार नाहिं गोविंदा !
 मग नाटक कां हें करिशी ?-फसवाया का पेंघाशी ?
 पेंघा तुज वेडा दिसतो--वेडा तू, नच वेडा तो
 सर्वज्ञ म्हणविशी अपणा--पेंघाही तुज समजेना
 वेडा रे वेडा असशी-- मज दिसे स्पष्ट हृषिकेशी

* * *

कर खुशाल तू भ्रूभंग--शांती नच हो मम भंग
 “ जाईन तुला टाकोनी--” वद सुखें मुरारी वदनीं
 भीति कां दाविशी ऐशी--आणीन बांधुनी तुजशी
 हा बागुलबोवा असला--जा दाव इतर गोपींना
 त्या रडतिल या वचनांनीं--लागतीलही तव चरणीं
 भोळ्या त्या साध्या अबला--जा जा तू ठकवी त्यांना

* * *

हो दूर अतां या वेळीं--जवळी ये नच वनमाळी
 मज खरा खुरा ये राग--हें नसे तुझ्यापरि सोंग
 ढोंगी तू सर्व जगाचा--पटणार नाहिं तुज त्राचा
 तू सुखें समज हें ढोंग--परि दूर होइ श्रीरंग

* * *

कां अतां दीनसा दिसशी--का गाइ येति पाण्यासी

जा मार मिठी पेंघाशी-पुस विचार कांहीं त्यांशीं
 राधिका रुसोनी बसली--वा यमुनाडोहीं मेली
 पर्वा तुज काय तयाची--काळजी तुला नच जाची
 मुरलीचा चढता सूर--गोपींचे भरती ऊर
 वेड्यापरि धाउनि येती--जाणुनि हें अपुल्या चित्तीं
 समजसी तयां नादान--परि त्याहुन तूं नादान
 * * * * *

कां असा मुकुंदा रडशी--ये ये घेतें हृदयाशीं
 नवनीत सर्वभुवनांचें--तुजसाठीं हृदयीं नाचे
 तूं खुशाल कर ये चोरी--येथें न यशोदा मारी
 ममस्तनीं येतसे पान्हा--घे घे तूं माझ्या कान्हा !
 कां इकडे तिकडे बघशी--“ पेंघा ये ”--मी दोघांशीं
 दोन्ही स्तन अपुले देतें--बोलवी सुखें तूं त्यातें
 “ परि राग तुझा त्यावरचा ”--“ स्तनिं पान्हा दाटे साचा ”
 “ परि पेंघा ! ये वनमाळी--दोघेही एका कालीं

२१ ‘ राधासखि-संवाद ’

(चाल-वीरा भ्रमरा जन्मुनि०-)

राधा:—

मेघोदरिं चमकणार चपला मेघाविण साजणी
 चमकते सांग कशी या क्षणीं ?

सखी:—

नीलवर्ण श्रीकृष्ण अधरिंची बांसरि परिसुनि
तुला, राधिके ! भास असा जाहला

राधा:—

चंचल चपला जन्मां येतां गडगडाट होतसे
तशी हरि--बांसरि का गे ! असे ?

सखी:—

असेल अथवा चपलेपरि ती हरिदृष्टि तुजकडे....

राधा:—

सखे ! हा दोष न त्याच्याकडे.

॥ चाल ॥

जरि कटाक्ष हरिचे चपलेपरि भासती
परि सखे ! कधीं नच ते हृदया भाजती
उलट ते सखे ! मज भक्तिरसीं बुडविती

सखी:—

सोडी चपला गूण आपुला भक्ति तुझी पाहुनी—

राधा:—

गडे ! कां निंदिसि हरिगुणखनी ?

“ तत्त्वविषयक ”

“ कमलपराग ”

अनुक्रमणिका.

—:०:—

भाग ३ रा-तत्वविषयक.

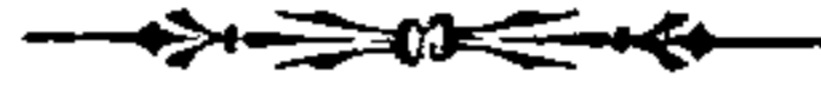
१	हेंचि पुण्य तूं जोड.			
२	धुल्लक गोष्टी	...	...	वि. विस्तार.
३	असें कां होतें ?	...	...	”
४	प्रेमसागरास	...	...	
५	निरुपयोगी वस्तूंची यादी	...	...	लोकमान्य.
६	बघुनी हें वाटे खंती	...	...	कवनगुच्छ.
७	अधःपतन	...	...	महाराष्ट्र सा.
८	माझी सृष्टि	...	...	तत्वज्ञान मंदीर.
९	दिव्य वादन	...	...	”
१०	होतें तें काय असें तें	...	...	”
११	संतांचा अनुवाद	...	...	वि. विस्तार.
१२	शांतीस	...	...	”

“ कमलपराग. ”

भाग ३ रा.

—:०:—

१ ‘ हेंचि पुण्य तूं जोड.’

(चाल-राम स्मरावा राम)

हेंचि पुण्य तूं जोड सखया--हेंचि पुण्य तूं जोड ॥ धृ०॥
आत्मचिंतनीं निमग्न असतां--सौख्य मिळे बिनतोड
सखया हेंचि पुण्य तूं जोड ॥ हेंचि पुण्य० ॥
भवभयचिंता मरतां, म्हणशिल “ याहुनि न सुधा गोड”
सखया हेंचि पुण्य तूं जोड ॥ हेंचि पुण्य०—

२ “ झुलक गोष्टी.”*

(परिमलयुक्त वायूची क्षणिक झुलक’ निमिषमात्र कर्णरंध्रांत शिरलेली गाण्याची लकेर, अंगर एखाद्या लतिकेचें गलित जीर्ण-पर्ण यांना जगाच्या इतिहासांत कांहींच महत्व नाही, असें म्हण-प्याचें धाडस कोण करील ?)

* ही कविता एका इंग्रजी कवितेचा अनुवाद आहे.

(चाल-भूपती खरें तें.)

या मंद सुगंधित शीत वातलहरीनें
हलविलें कुणाचें हृदय कोण हें जाणें !
दिलि असेल कोणा स्मृतिसखि उच्छ्वासाची
विफलता दाविली असेल स्वर्गसुखाची !
स्मृतिचित्र कुणाला दाउनि गतसौख्याचें
आंदोलन केलें असेल तद्हृदयाचें !
हतभागि कुणी जन पिशाच मृत-आशेचे
नैराश्यां पाहुनि स्वैर संप्रती नाचे !

+

+

+

हृदयाचें करुनीं नंदनवन; नव केली—
स्वर्गीय-प्रेमें केल्या एके कालीं
तें बालपणींचें प्रेम त्याच उद्यानीं
मृत झालें, गेलें लुप्त हाय ! होवोनी
परि पिशाचरूपें या मधुरालापांनीं
उकलून हृदय तें येतांना देखोनी
आवाहन भेसुर गमे कुणा मृत्यूचें
सर्वांग थरारुनि रोमरंध्रिं भय नाचे !

+

+

+

तीं मुग्ध प्रीतिचीं गाउनिया नव गाणीं
मृदुकरें सिंचुनी जल ही लतिका-राणी
वाढविली कोणी असेल या उद्यानीं
तत्कुसुमें भूषित असेल झाली अवनी

३ 'असें कां होते ?'

(मंदाक्रांता)

केलीं काव्यें अगणित कुणीं कल्पनेच्या प्रभावे
पाळोनीया नियम सगळे जे कवित्वास व्हावे
आभूषांनीं नटउनि बहू अर्थगंभीरतेनें
शृंगारोनी मग बुधजनीं गाइलीं तीं कवीनें ॥ १ ॥
काव्यें त्यांचीं श्रवण करुनी ठेविलीं दूर सारीं
कां ? कोणी हा परि न रसिकां प्रश्न ऐसा विचारी
* * * *

चित्रें केलीं अगणित कुणीं चित्रकारें, विलोकीं
स्वर्गाचेही पट जणुं तयें आणिले मृत्युलोकीं !
पाहोनी त्या रसिक न परी डोलवी मान, हाय !
कोणी कोणा कथन करणें गूढ यांतील काय ?
* * *

चित्रें काव्यें लिखित असती अश्रुनें जेवहीं तीं
कां जादूनें रसिक जनता-वृत्तिला हालवीती ?
राहे कोठें जरि कुणि पुसे मोहिनी त्यामध्ये तीं
हृद्वृत्तीनें लिखित असती हें धरा नित्य चित्तीं

४ 'प्रेमसागरास' ×

(चाल-उद्धवा ! शांतवन कर जा.)

हे विचार असले कसले-शब्दाच्या मार्गे गेले
जे चिरंधाम शांतीचे--भय काय त्या कालाचे
नयनीचे अश्रुबिंदू-प्रेमाचे होतिल सिंधू

बिंदू वा सिंधू आतां

सांगेल कशी हें कविता

भेदभाव लोपुन जातां

मरणाला मरणें पडलें ॥ १ ॥

ती गुलाब कलिका गालीं-तव सखिच्या तुजला दिसली
परि कंठक त्या कालाचे-तुजला नच दिसले साचे

उन्मत्त सुगंधें होतां

नव गीतें रचितां रचितां

×(हृत्तरंग यांची "प्रेमसागरास" ही कविता वाचून सुचलेले
विचार).

तव कंठक लागे हाता

वाटले तत्व मग गेले ॥ २ ॥

वंदावे त्या मृत्यूला—वा गावे सत्प्रेमाला

हा मोह कसा तुज पडला—जरि जाणसि सत्प्रेमाला

मृत्यूचे दुर्मिळ लेणे

प्रेमाच्या विषया नेणे

जे दुर्बल त्यां रडविणे

रडणे नच शोभे तुजला ॥ ३ ॥

हे कृत्य नीच कालाचे—तुजला नच उमजे कैचे

तू चिन्मय प्रेमी होतां—कालाला बसतिल लाथा

कालाचा असला खेळ

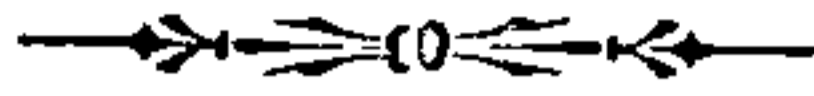
तुज सहजपणे रडवील

तरि सत्प्रेमाचे मोल

काय हे न तुजला कळले ॥ ४ ॥

हे विचार असले कसले—शब्दाच्या मार्गे गेले

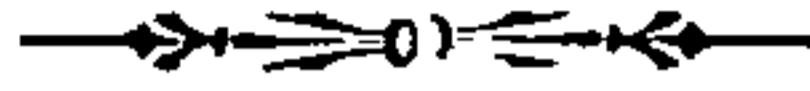
५ 'निरूपयोगी वस्तुंची यादी.'

(चाल-विकट वाट वहिवाट नसावी)

सुंदर पुतळी लावण्याची भास रतीचा जरि झाला
हृदय वृत्तिविण हाय ! परी संगमरवरी पुतळा बनला १
कविता केली बलें नटविली शब्दार्थालंकारांनीं
प्रतिभाभावीं नीरस ठरली त्यजिली म्हणुनी रसिकांनीं २
बडबड केली फार दाखउनि देशभक्तिचें सोंग पुरें
मातृभूमि-आपत्ति-निवारणें धैर्य परी अत्यल्प नुरे ३
सद्गुरु बनुनी सच्छिष्याला बहु बोधियलें अधिकारें
अंतर्ज्ञानावांचुनि लटके गुरुवचनाचे फोवारे ४
पुरस्कारिलें आवेशानें विश्वबंधुचें तत्व जरी
जीवज्योतीविना प्रेतवत, आचरणीं न दिसेल तरी ५
तत्वज्ञानी बनुनी कथिलें नश्वरतेचें तत्व जरी
उपजतांच बालक मृत होतां, अश्रूंच्या येतात सरी ६
प्रेम, देशभक्ती, गुरुपूजा दिव्य मनोवृत्ती असल्या
असो तयां धिक्कार, योजिल्या स्वार्थास्तव ज्यानें अपुल्या ७
तत्व जाणतां तत्वासाठीं मरणेंही ज्या गमे वरें
तेच आपुल्या, नव्हे, जगाच्या उन्नतिचे आधार खरे ८

६ 'बघुनी हें वाटे खंती--'

(चाल-नृपममता रामावरती)

जगताच्या या बाजारां
कृत्रिमता भरली सारी ॥ वाटतें ॥
हृदयाच्या स्वार्थी वृत्ती
साम्राज्य जगावरि करिती ॥ वाटतें ॥

सरलता

तशी दिव्यता

कुणी दाखवितां

संशयें भ्रमतो ॥ बघुनी हें वाटे खंती ॥ मानसीं

संबंध सर्व प्रेमाचे

स्वार्थमूल असती साचे ॥ ठरविता ॥

पावित्र्य मनोवृत्तींचें

स्त्रीपुरुषीं असणें कैचें ? ॥ ठरविती ॥

यापरी ॥ विप्रारी सुरी ॥ मारुनी उरीं

दिव्यता वधित्ती-बघुनी हें वाटे खंती ॥ मानसीं

७ “अधःपतन”

(अंतरिक्षांतून कांहीं प्रसंगां तेजःपुंज तारा पृथ्वितलावर पतन पावतांना+पुष्कळांनीं पाहिला असेलच. त्या प्रसंगावरून सुचलेले विचार).

पद.

स्वानंदानें आनंदाच्या
स्वर्गीं गिरि शिखरावर साचा
विहरत होता आत्मा कविचा
गुंगत निज गानांत ॥ १ ॥

अव्यक्ताचें व्यक्त मनोगत
करण्यास्तव कवि—आत्मा गुंगत
निर्जीवांची भाषा शिकुनी
तींताहि हो निष्णात ॥ २ ॥

दिव्य तारका रूप घेउनी
खेळे आकुंचीत नभांगणिं
खालीं कणवत् मानवसृष्टी
बघुनी द्रवे मनांत ॥ ३ ॥

अहंकार—तमवेष्टित अत्रनी
त्यांत धडपडे मानव प्राणी

दुःखें गणुनी सौख्यें विहरे
आनंदें दुःखांत ॥ ४ ॥

कींव येउनी मानवतेची
दुःखें दूर कराया त्यांचीं
लाथालुनि सौख्यें स्वर्गींचीं
नर्कवासवत् वास गर्भिचा
स्वीकारी निभ्रांत ॥ ५ ॥

×

×

×

नर्कवास गर्भिचा संपतां
सोहं कोहं वदतां वदतां
पूर्व विसरुनी भ्रमीं पडोनी
प्रवेश करि जगतांत ॥ ६ ॥

दुग्ध जरी निर्मल मातेचें
वनलेलें भूद्रव्यरसाचें
पुण्यात्म्याला त्या नच रुचलें

म्हणुनी रडे नितांत ॥ ७ ॥

नाना परिचे बोल बोलुनी
रिझवाया त्या झटली जननी
पारि थकली शेवटीं घेतलें

तयास करकमलांत ॥ ८ ॥

ओझरते रविकिरण अढ्यांतुनि—
 पडले, टक त्याकडे लावुनी
 रडे थांववुनि हळूच हंसलें
 बालक तें गालांत ॥ ९ ॥

हर्ष आवरेना जननीला
 चुंवचुंबुनी बालकपोला
 थकली परि अतृप्त राहिली
 ती चुंबनकार्यांत ॥ १० ॥

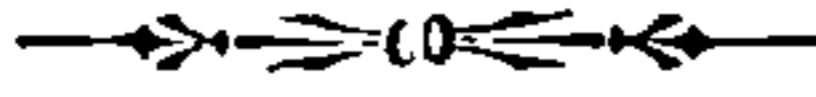
गूढ परी तिजला हें पडलें
 काय असें बालें निरखियलें
 कीं ज्यायोगें रोदनार्णवा
 ये हास्याची लाट ॥ ११ ॥

त्या रविकिरणीं दिव्यलेखनीं
 कवि आत्म्याला कुणी कळवुनी
 पटल भ्रमाचें जड मायेचें
 निवारिलें निमिषांत ॥ १२ ॥

आत्मत्वाची ओळख पटली
 जाणिव कर्तव्याची झाली
 सहजचि खुललें हास्य कपोलीं
 वात्सल्यानें वाद्देवीनें
 हृदयीं धरिलें त्यास ॥ १३ ॥

८ 'माझी सृष्टि'

(चाल—पिंगा माझा गोड गडे !)

हिमालयाची विस्तृतता—सिंधूचीही अगाधता
 सृष्टिसतीची जादुगिरी—समर्थ भुलवाया न परी
 सृष्टी विश्वामित्राची—अपूर्व जी गाणिली साची
 सृष्टी माझी खरोखरी—तयावरीही ताण करी
 विस्तृततेला मुकलेली—विस्तृततेची तान्हेली
 अगम्यतेची अगम्यता—मद्हृदयीं विरुनी जातां
 मत्सृष्टी गोजिरवाणी—हृदयाची झाली राणी

•

•

•

राज्य चिमुकलें जरि माझें—अखंड त्रैलोक्यां गाजे
 त्रैलोक्याचा मी राजा—परि न करी गाजावाजा
 चिमुकलेंच चैतन्य परी—भरुनी उरलें चराचरीं
 चिमुकलीच माझी छाया—संतत झुलवी जगता या
 चिमुकलेंच माझें गाणें—अखंड विश्वाचें लेणें
 विश्वांच्या विश्वासाची—मत्सृष्टी जननी साची

+

+

+

सृष्टीची माझ्या रचना—कशी असे मी कथूं कुणा ?
 मजसाठीं माझी सृष्टी—प्रेमाची करिते वृष्टी

नागरीक मी रहणूं कुणा-न कळे पटतिल कुणा खुणा
परि जे जे माझे कोणी-गजदजली सृष्टी त्यांनीं
आकुंचित माझी सृष्टी-विश्वांना घाली पाठीं

९ 'दिव्यवादन'

वदा कुणी हो वदा कुणी-सतार माझी करिं धरुनी
हृदयाच्या तारा पिळुनी-कोण छेडिते वदा झणीं
छेडणार माझा न्यारा-जीवाचा पंचीप्यारा
ओवाळिन त्यावारि जीव-परि जीवाचें राजीव
पुन्हां प्रफुल्लित होईल-विश्वसुगंधें झुलवील
झुलविणार मी असें परी-खरीखुरी ही जादुगिरी
जादुगिरी ही म्हणूं तरी-मीही झुलतें तुम्हांपरी
फिदा मजवरी मी होतां-हंसे न ये मज आवरतां
परी हंसें मी एक असे-हें कोडें सुटणार कसें ?

१० 'होतें तें काय असें तें ?'

(चाल—उद्धवा शांतवन कर जा)

गेलें हृदवृत्ति हरुनी-होतें तें काय असें तें ॥ धृ०॥
स्मरणमात्र ज्याचें नयनीं-अश्रूंच्या आणी धारा
परि क्षणांत त्याही विरुनी-सच्चिदानंद ये बहरा

चालः—

क्षण उगाच बसुनि राहावें—निस्तब्ध विश्व वाटावें
क्षण नादब्राह्मिं रमावें—परिसावें एक खातें ॥ १ ॥
दिव्यत्वीं लय त्या लागो—वांछा ही संतत हृदयीं
क्षण चपलेपरि चमकोनी—हृदयीं तें विरुनी जाई

चालः—

मग एकच वेड भरावें—कीं पुन्हां तथा परिसावें
परिसोनि तथा छेडावें—हृदयाच्या तारेवरतीं ॥ २ ॥
परि विजली आकाशींची—ती कशी कुणीं पकडावी !
जाज्वल्य दीप्ति स्वर्गींची—जड देहीं कैचि रहावी ?

चालः—

जणु जडत्व जड देहाचें—हरणें हें ध्येय जियेचें
जाणीव मनीं ही नाचे—परितेंच मला कां रुचतें ? ॥३॥

११ “संतांचा अनुवाद”

(शा. वि.)

१

सृष्टीची रचना करोनि मनुजां चातुर्य त्वां दाविलें
ज्यांनीं आजवरी परी तव खरें चातुर्य वाखाणिलें

तेही बालगणापरी तुजपुढें, मी त्यांपुढें बालसा
वर्णायास गुणां समर्थ विधिही होई न, मी कायसा ?

२

मी तों अंश तुझा अशी मम मनीं जाणीव ही राहते
ही जाणीव गुणांस मात्र तुझिया वर्णविया लाविते
मी नोहे, तुजलागिं तूंच भजसी, हें तत्व मी जाणतां
भीती लेश नुरे, स्तवार्थाचि उरे वाणी न कां ही अतां ?

३

कोणी भीति तुला ' समर्थ ' म्हणुनी, संतोषवाया तुला
अज्ञानें झटती उगाच शिणती ते मात्र वा ! निस्तुला!
मातें तूं परि प्रेमरूप दिसतां, उल्हासती भावना
रूपीं याच तुझ्या जडो मन, नको ती अन्यथा कल्पना

*

*

*

गेलें द्वैत अखेरचेंच विलया एकात्मता जाहली
आत्माराम दिसे मला चहुंकडे दृष्टी खरी फांकली
जें जें जीवगणा असह्य जगतीं तें दे मला श्रीपती !
“ मी त्यांच्यास्तव मात्र ”—हेंचि मजला वाटे खरें संप्रती

१२ 'शांतीस—'

(चाल—सुटला पितृदिशेचा वारा.)

सोडुनी सुखद इंद्रलोकाला

भूवरि भेटाया ये मजला

हा विरह तुझा नच गडे ! सोसवे मजला ॥१॥

पाहुनी दिव्यरूप तव, बाले

तारक अंबरिं विस्मित झाले

बघ विनम्र मारुत पादपद्मिं तव झाला ॥२॥

देई अभय वचन तूं त्याला

धुंडुनि त्रिखंड बघ हा दमला

प्राशुं दे त्याला त्वत्सौख्याचा पेला ॥ ३ ॥

रवि शशि अखंड अंबरिं फिरती

पारखि होय त्यां सुखशांती

सेवुं दे मधू तव पादपद्मिंचा त्याला ॥४॥

नटली नवयौवन वनदेवि

नेसली हरितवर्ण शालू ही

तव सुखद संगमीं रमली ही नव बाला ॥६॥

ही नव मुग्ध मल्लिकाबाला
किंचित् दावितसे त्वल्लीला
वद सखे ! म्हणुनि का भृंग गुंग हा झाला ? ॥७॥

तृणसम लेखिति अखिल जगाला
मानिति तुच्छ सकल सौख्याला
मुनिवृंद, परि गडे पदीं लीन तव झाला ॥ ८ ॥

रात्रि अनभिषिक्त जगताची
जननी इहपरलोक सुखांची
तुजविणे विफल नच गमे आयु कोणाला ॥९॥

+ + +

उजळुनी दीप आत्मज्ञानाचा
धुंडीन प्रदेश साकल्याचा
खेळशील कोठें सांग लपंडावाला ॥ १० ॥

“ प्रेमयोग-नाटक ”

शेवटचा प्रवेश.

“ प्रेमयोग-नाटक ”

अंक ४, प्रवेश ६ वा.

पात्रं:—शाल्व व अंबा.

स्थळ:—हस्तिनापुराजवळ सैन्यासह पडलेला शाल्वाचा तळ.

शाल्व:—कठोर विचारांचें आसुरी तांडव वंद व्हावं म्हणून डेऱ्यांतून बाहेर पडलों खरा, पण माझ्या चित्तवृत्तिप्रमाणेंच भयाण असलेल्या ह्या निसर्गाच्या देखाव्यानं माझ्या हृदयाचं थडगं उकरून गाडलेल्या प्रेमाचं पिशाच माझ्या मनश्चक्षुपुढें उभं केलं ! या काळ्याकुट्र मेघाचं निर्दयपणानं हृदय चिरीत असतांना विकट हास्य करणारी ही विद्युलता माझ्या हृदयाचीं शकलं करून बाहेर पडणाऱ्या निष्ठुर निराशाइतकीच राक्षसी वाटते ! मेघा ! तुझ्या हृदयाचे शतशः तुकडे होत असतां त्या तीव्र वेदनांनीं कर्णकठोर किंकाळ्या फोडून तुझं असह्य दुःख तुला व्यक्त तरी करितां येतं; पण वडवानलाच्या आगीनं काळीज करपून जात असतां चेहऱ्यावर यत्किंचितही दुःखाची छटा दाखविण्याची मुभा नसलेल्या महासागराप्रमाणं, पेटलेल्या हृदयाची आग या शरिरांत जिवंत ठेवून जगांत हालचाल करणाऱ्या शाल्वाच्या वेदना त्यानं कोणत्या रूपानं व्यक्त कराव्या ? पर्जन्याच्या रूपानें अश्रु गाळून तुझं दुःख तुला हळकं तरी करितां येतं; पण दारुण निराशेनं माझ्या नेत्रांतील सर्व मार्दव शोषण करून घेतल्यामुळं तारवठलेल्या नेत्रापुढं अंबेची मूर्ती—(इतक्यांत अंबा प्रवेश करिते व शाल्वाचे पाय धारते.)

अंबा-महाराज !—(शाल्वाकडे टक लावते)

शाल्व-अंबे ! हृदयेश्वरी ! देवि ! या दुर्देवी शाल्वाकडे इतक्या प्रेमार्द नजरेनं पाहूं नको ! माझ्या बाणानं जखमी झालेली' सिंहीण माझ्या कंठाचा घोट घेण्याकरितां मजवर झडप घालित असतां

त्वेषानं वेभान झालेल्या तिच्या क्रुद्ध मुद्रेकडे मी वेफिकीरपणानं पाहूं शकेन ! मेघाचें पोट फाडून माझ्याकडेच धांवत येणाऱ्या विद्युल्लतेच्या जाज्वल्य तेजाकडे मी निश्चलपणानं टक लावूं शकेन ! कृताताच्या प्राणघातक कठोर नजरेला मला नजर भिडवितां येईल पण प्रेमानं आर्द्र झालेल्या माझ्या हृदयेश्वरीच्या नयनाब्जांकडे पाहण्याचा मला धीर हात नाही. (शाल्व तांड फिरवितो.)

अंबाः—(रडत) महाराज ! माझ्या हृदयसागराला प्रेमाची भरती आणणारा आपला मुखचंद्रमा असा दूर करूं नका. त्याच्या दर्शनानं होणाऱ्या अंतःकरणाच्या खळवळीनं या अंबेचे प्राण नेत्रांवाटे बाहेर पडूं लागले, तर त्यांत या दुर्दैवी अंबेला आनंदच होईल ! महाराज ! प्रेमाच्या जहरी सुधेनं बहिरलेल्या मनोवृत्तींत कठोर काळाचा प्रेमळ हात पंचप्राण ओढून नेत असतां अननुभूत असं दुःखपूर्णं सुख मला अनुभवूं द्या ! आपल्या शरिराच्या अणुरेणूंत स्वैर संचार करणारी अंबेची मूर्ती, क्षात्रवृत्तीच्या कठोर कर्तव्याच्या समशेरीनं छिन्नविछिन्न करीत असतां, दुःखातिशयानं उकलून येणारं आपलं प्रेमळ अंतःकरण आपल्या नेत्रावाटं बाहेर पडत असतां, मला तें डोळे भरून पाहूं द्या ! स्वर्गीय प्रेमाचा हा असला देखावा या मृत्युलोकावर पाहण्याचं भाग्य एखाद्याच व्यक्तीच्या वाढ्याला येतं. जड देहाच्या कठोर बंधनानं जखडलेल्या स्वर्गीय प्रेमाचा काल्पनिक कर्तव्याच्या कठ्यारीनं खून करीत असतां, निर्भय अंतःकरणानं नेत्रावाटं अश्रूच्या रूपानं संकलित झालेलं तें स्वर्गीय प्रेम, स्वर्गाच्या तेजोलहरींत विरून जाण्यापूर्वी मला माझ्या नजरेंत साठवूं द्या ! माझ्या जिवाचा ठेवा माझी पुण्याई माझ्या नजरेंत साठवूं द्या ! माझ्या जिवाचा ठेवा माझी पुण्याई माझ्या नजरेदेखत यक्ष किन्नर लुटून नेत असतां मला तें कसं सहन होईल ?

शाल्वः—अंबे ! शतशः विदीर्ण झालेल्या या शाल्वाच्या हृद-

याच्या देवि! तुझ्या रूपानें प्रत्यक्ष कल्पवृक्ष पायाशीं धाव घेत आला असतां त्याची नजर चुक्राविण्याचं माझ्यासारखं दुर्भाग्य आजपर्यंत या पृथ्वीतलावर कोणाच्या वाट्यास आलं असेल काय ? स्वर्गाच्या शुद्ध वातावरणांत भरारी मारणारं शाल्वाचं प्रेम, क्षात्रवृत्तीच्या कठोर कर्तव्याच्या जहरी नजरेनं काळवडून गेलं ! ओठाशीं नेलेल्या सुधेच्या पेल्याला कठोर दुर्दैवानं ठोकर मारून या शाल्वाच्या आयुष्यांत कालकूट कालविलं ! ज्या हृदयेश्वरीच्या पायांशीं पूर्वी प्रणययाचना करितांना इंद्रादि देवतांनीं या शाल्वाचा हेवा केला असेल, त्या शाल्वाची तीच हृदयस्थ देवि आज त्याची प्रणययाचना करीत असतां आपली नजर फिरवितांना या शाल्वाला होणाऱ्या अनंत वेदनांची कल्पना हृदयेश्वरी तुझ्याशिवाय दुसऱ्याला कशी होणार ! देवि ! निमिषमात्र तुझ्या प्रेमपूर्ण नजरेला जर शाल्वाची नजर भिडली तर क्षात्रधर्मोचित कर्तव्यापासून तो खात्रीनं परांमुख होईल. या धास्तीनं माझे स्वर्गस्थ पूर्वज माझ्या कठोर कर्तव्याची जाणीव देण्याकरितां येथें आलेले मला दिसत आहेत. रणधुरंधर पूर्वजांपासून वंशपरंपरेनं कमरेला लटकलेला माझी पवित्र समशेर, माझ्या कर्तव्यपराङ्मुखतेच्या अधःपाताच्या धास्तीनं थरथर कापत आहे.

अंश.—महाराज ! ज्या पवित्र खजाला या दुर्देवी अंबेच्या अस्तित्वानं अधःपतनाची धास्ती वाटते, त्याला कायमच निर्धास्त होण्याकरितां या अंबेच्या हृदयाच्या म्यानांत थोडा वेळ राहूं या. माझ्या प्रेमळ हृदयाचं साम्राज्य माझ्या हृदयेश्वराच्या पवित्र खजाला अर्पण करण्यांत मला धन्यताच वाटेल (त्याच्या कमरेच्या समशेरीला हात घालते.)

शाल्वः—(तिचा हात धरून—) देवि ! काय हें ! पितरांनीं ! बोला—कर्तव्य पालनासाठीं अनेक तऱ्हेचे आत्मयज्ञ तुम्हीं केले असतील;—अनेक तऱ्हेच्या शारिरिक आपत्ति तुम्ही आनंदानं सहन केल्या असतील; कठोर कर्तव्यपालनांत आपल्या प्राणाची आहुतिही दिली असेल; पण कर्तव्याच्या कठोर यज्ञांत स्वर्गीय, निर्मल

पवित्र प्रेमाची आहुति देण्याचा प्रसंग तुमच्यापैकीं एकावर तरी आला होता का ? स्वर्गीय सौंदर्य कीं काल्पनिक कर्तव्य ? बोला ? कशाचा स्वीकार करूं ? (विचार करितों) वस्, या शाल्वाचा निश्चय कायम ठरला. अंबे ! तुझ्या स्वर्गीय सौंदर्याच्या महासागरांत क्षात्रवृत्तीच्या काल्पनिक कर्तव्याला मी जलसमाधी देतो. (तलवार हातांत घेऊन—) जा, कर्तव्याच्या काल्पानेक जादूनें भासून टाकणाऱ्या जादुगारिणा ! या शाल्वाच्या पुन्हां नजरेस पडूं नकोस. (तलवार फेकून देतो) निधा—पितरांनीं ! चालते व्हा. स्वतः स्वर्गसुखांत लोळत असतां काल्पनिक कर्तव्याचं पिशाच माझ्या मनश्चंद्रुढे उभं करून दुःखाच्या महासागरांत मला काय-मची जलसमाधी देण्याची तुमची राक्षसी हौस मी पुरवित नाहीं. रोमरोमांत सौंदर्यानं भरून गेलेली माझ्या अंबेची मूर्ति दूर लो-टून तुमच्या बुलकीर्तीच्या काल्पनिक हडळीला कवटाळून वसण्या-इतका हा शाल्व मूर्ख नाहीं. ये, लाडके ! तुझ्या सौंदर्यानं भासून गेलेल्या या शाल्वाला कडकडून भेट—(तिला आलिंगन देण्यास जातो, तो दूर सरते.)

अंबाः—थांबा, महाराज ! आपण कोण आहांत ? आपल्याकडं पाहिलं म्हणजे मला माझ्या हृदयेश्वराची आठवण होते. पण पण माझ्या हृदयेश्वराचा देह धारण करून या अंबेच्या पवित्र प्रेमाची विटंबना करणारे आपण कोण ?

शाल्वः—लाडके ! आनंदातिशयानं तुला भ्रम झाला आहे. हा पहा, तुझा दास शाल्व तुझ्या पायांशीं प्रणययाचना करीत आहे. (गुडघे टेकतो)

अंबाः—उठा, महाराज ! उठा, मला भ्रम झाला नाहीं. या अंबेच्या हृत्पटलावर कोरलेली दिव्य मूर्ति, आपल्या पितराबरोबरच हळूहळू वातावरणांत विहून गेली—माझ्या हृदयाचं सिंहासन रिकाम झालं. आपल्या नेत्रांतील ज्या दैवी तेजानं या अंबेच्या आत्म्याचं आकर्षण केलं होतं तें दैवी तेज लुप्त झालं. महाराज !

आपल्या जड देहाच्या सौंदर्यानं मोहित होऊन आपली प्राणयाचना करण्याकरितां ही अंबा आली नसून आत्म्याचा विकास करणाऱ्या स्वर्गीय प्रेमाच्या सुधेचं आकंठपान करण्याकरितांच आली होती— जडदेहाच्या बंधनानं जखडून गेलेल्या आत्म्याला पवित्र प्रेमाच्या दर्शनानं आपल्या बंधनाचा विसर पडून ज्या वेळीं तो अनंताशीं एकरूप होतो त्या वेळचं त्याचं मनो-हर रूप पाहण्याकरितां मी आल्यें होत्यें. विनाशी सौंदर्यानं उत्तम झालेल्या विकारी प्रेमान या अंबेच्या आत्म्याची तृप्ति होणें शक्य नाहीं. महाराज ! पवित्र प्रेमानं बेभान होऊन, आत्म्याला जखडून टाकणारं देहाचं बंधन तोडून टाकून, आपल्या स्वर्गीय प्रेमांत समाधी घेण्याकरितां ज्या पवित्र खड्याचा मी आश्रय करणार होत्यें. तेंच खडू मी आपल्या हातां पुन्हां देत्यें. (शाल्वानें टाकलेली तलवार उचलून) याच्या स्पर्शानं आपल्या हृदयांतील पवित्र प्रेमावर आलेलं विकाराचं पटल दूर होऊन माझ्या हृदये-श्वराचं मला दर्शन होईल. (तलवार त्याच्या हातांत देते) घ्या, महाराज ! हें आपल्या पूर्वजांचं पवित्र खडू घ्या—याचा स्पर्श होतांच आपल्या अधःपतनानं हताश होऊन गेलेल्या आपल्या पितरावरोवर नाहींसं झालेलं आपलं देवा तेज, आपल्या डाळ्यांत पुन्हां चमकू लागेल, व यक्षकिन्नरांनीं लुटून नेलेलं या अंबेचं प्रेम-भांडार तिला परत मिळेल.

शाल्व—(गहिवरून) अहा ! देवि ! या शाल्वाच्या शुद्ध प्रेमांत गुप्त रूपानं संचार करणारं विकारी प्रेम आपल्या अलौकिक स्वार्थत्यागानं भस्म करून तुझ्या पवित्र प्रेमाच्या पुण्याईनं आज हा शाल्व धन्य झाला. देवि ! आतां या शाल्वापासून अंबेचं हरण कोण करणार ? अंबेच्या विनाशी देहापासून मुक्त झालेलं अंबेचं दिव्य प्रेम शाल्वाच्या पवित्र प्रेमांत एकरूप होऊन अमर झालं.

अंबाः—(आनंदानें) महाराज ! अनंत जन्मांत केलेल्या तपश्चर्येचं फळ मला आज मिळालं. विकारी प्रेमाच्या जाडूनं भारून

गेलेल्या मृत्युलोकावर स्वर्गीय प्रेमाची गंगा आणून आपण भगीरथालाही लाजविलंत. महाराज ! महात्मा भीष्माच्या आर्शावादानं आपल्या स्वर्गीय प्रेमानें रंगलेला अमर चित्रपट माझ्या ज्ञानदृष्टीला स्पष्ट दिसत आहे. शाल्वाच्या विनाशी देहापेक्षां अनंतपटीनें मोहक असा शाल्वाचा आत्मा या अंबेच्या आत्म्याशीं एकरूप होऊन या विश्वांतलि प्रत्येक वस्तूंत आपलें रूप पहात आहे. पहा, पहा, महाराज ! प्रेममय परमेश्वराचं हें प्रेमी विराटरूप पहा ! प्रेम, प्रेम, अणुरेणूंत स्वैर नर्तन करणारं हें स्वर्गीय प्रेम पहा ! धन्य ! धन्य ! आज मी धन्य झालें. भक्ति-योग, कर्म-योग, ज्ञान-योग त्याच-प्रमाणं अंबेचा हा प्रेम-योग त्याच प्रेममूर्तीकडे तिला नेत आहे. ज्या ज्या पदार्थावर नजर जाते, त्या त्या पदार्थाच्या अंतर्गामीं मला शाल्व अंबेची आनंदी जोडी अवतारी राधा-कृष्णाच्या जोडीप्रमाणें खेळतांना दिसते. महाराज ! पहा ! जड देहाच्या बंधनांतून मुक्त झालेल्या आत्म्यांचा हा स्वर्गीय महोत्सव पहा ! धवल चंद्रिकेच्या कोमल किरणांचा गोफ करून, नक्षत्रांच्या टिपच्या हातांत घेऊन, नादब्रह्माच्या तालावर चाललेली ही प्रेमी आत्म्यांची रासक्रीडा पहा ! मध्यभागीं उभ्या असलेल्या राधाकृष्णाच्या जोडींत एकरूप होऊन गेलेली शाल्व अंबेची जोडी कल्पांतापर्यंत यापुढें अशीच गुंगत राहणार ! (समाधी लागते.)

शाल्व-(गुडघे टेकून व हात जोडून) अहा ! काय हें स्वर्गीय प्रेम ! देवि ! आपल्या दिव्यप्रेमानं या शाल्वाचा तूं उद्धार केलास. माझ्या नेत्रावर आढेल्या विकारी प्रेमाचा मोह दूर झाला. देवि ! यापुढें या शाल्वाचा मर्त्य देह जरी या जगांत कांहीं काल संचार करित राहिला तरी या शाल्वाचा आत्मा अंबेच्या या प्रेमसमार्थीतच डोलत राहिल पडदा पडतो.)

समाप्त.

कै. बालकवी यांची कविता.

“प्रीति हवी तर---”*

(चाल-चंद्रकांत राजाची कन्या)

प्रीति हवी तर जीव आधि कर अपुला कुरवान
प्रीति हवी तर तळहातावर घे कापुनि मान
तळवारीची धार नागिणी लसलसती प्रीत
याद ठेव अंगार जगाला लाविल निमिषांत
प्रीति निर्मिळी तुला वाटते का दुबळ्यासाठी ?
प्रीति देवि जगदेक वीर जो, जाय त्या पाठीं
नव्हे प्रीतिला रंग लाविला लाल गुलाबाचा
परि रुधिराचा. धगधगणाऱ्या जळत्या जीवाचा
गुलगुल बोले प्रीति कायली काय, महालांत ?
प्रीति बोलते क्वाळ घालतां कलिजाला हात !
स्त्रेणपणांच्या चार भावना नच रुचती ज्याला
हीन जिवानें घेउं नये त्या हा जहरी पेला.
जीवंतपणां मरण घेउनी फिरणें जगतांत
साठविली ब्रह्मांडदाहिनी दाहकता यांत

---

* सदरहु कविता ही पहिल्या भागातील २५ व्या पानांवर छापलेल्या “जहरी पेला” या कवितेस दिलेलें उत्तर आहे ती त्याचकवितेपुढें छापवयाची परन्तु नजरचुकीने राहून गेली; ती येथें दिली आहे.

—प्रकाशक

REFBK-0002342

REFBK-0002342

1000

2362 →